

BANKING

बैंकको अर्थ (Meaning of bank)

बैंक (Bank) शब्दको उत्पत्ति इटालियन भाषाको बैंको (Banco) बाट भएको हो, जसको अर्थ बेन्चमा बसेर (to sit around benches) मुद्रा साटनु हुन्छ । प्राचीनकालमा मानिसहरूले आफ्नो सुन, चाँदीलाई सुनारकहाँ जम्मा गर्ने र चाहिएको बेलामा फिर्ता लिने कार्यबाट बैंकको उत्पत्ति भएको मानिन्छ । वर्तमानमा यसले वचकताहरूको निक्षेप स्वीकार गर्ने (Accepting deposits) र सो रकम लगानीकर्ताहरूलाई सापटी दिने (Advancing loan) काम गर्दछ । अतः मुद्राको व्यवसाय गर्ने संस्थालाई बैंक भनिन्छ ।

कुल वर्न (Culbern) का अनुसार - "बैंक सुरक्षित साथ मुद्रा जम्मा गर्ने र साखको भुक्तानी दिने संस्था हो ।" (Bank is the firm of safe deposits of currency and for the granting of the credit)

qmfpy/ (Crowther) का अनुसार - "बैंक आफ्ना तथा अन्य व्यक्तिहरूको ऋण व्यवसायी हो, जसको कार्य अरुसँग ऋण लिनु र यसको बदलामा ऋण प्रदान गरेर यसबाट मुद्राको सृष्टि गर्नु हो ।" (A banker is a dealer in debt his own and other people's. The banker's business is, then to take the debts of other people, to offer his own in exchange and thereby to create money.)

यी परिभाषाहरूको विश्लेषणको आधारमा बैंक निक्षेप स्वीकार गर्ने र साख सिर्जना गर्ने वा लगानी गर्ने संस्था हो भन्ने बुझिन्छ । तर बैंकले यी बाहेकका कार्यहरू पनि गर्ने भएकोले कुनै पनि परिभाषा पूर्ण देखिदैन । बैंकले गर्ने सबै कायूहरू समावेश गरी यसलाई परिभाषित गर्न कठिन भएकोले यसको सरल परिभाषा यसप्रकार दिन सकिन्छ- "बैंक त्यो संस्था हो जसले मुद्रा एवं साखको कारोबार गर्दछ । (Bank is an institution which deals of money and credit)

बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धि ऐन, २०७३ को दफा २ (ह) मा उल्लेख भए अनुसार 'बैंक' भन्नाले उक्त ऐनको दफा ४९ को उपदफा १ बमोजिमको बैंकिङ तथा वित्तीय कारोबार गर्न स्थापना भएको संगठित संस्था सम्मनुपर्छ भनी उल्लेख गरिएको छ ।

बैंकको उत्पत्ति र विकास

विश्वमा बैंकको उत्पत्ति तथा विकासलाई हेर्दा यसको इतिहास धेरै पुरानो देखिन्छ । वास्तवमा बैंकको उत्पत्तिको समय एकिन नभए तापनि समाजको विकाससँगै यसको विकास हुँदै आएको पाउन सकिन्छ । समाजमा आर्थिक कारोबारसँगै बैंकिङ व्यवसायको आवश्यकता हुन गयो । फलस्वरूप बैंकको स्थापना भई आज यस्तो किसिमको बैंकिङ प्रणालीको विकास भयो ।

- बैंकिङ इतिहासलाई हेर्दा इटाली, ग्रीक, स्वीडेनजस्ता देशबाट बैंकिङ कारोबार शुरु भएको पाइन्छ ।
- अर्थशास्त्री क्राउथर (Geoffrey Crowther) का अनुसार व्यापार (Merchant), महाजन वा ऋणदाता (Money Lender) तथा सुनारहरू (Goldsmiths) आदिले बहुमूल्य धातुहरूको संरक्षण प्रदान गर्ने तथा ऋण दिने जस्ता कार्यहरू सम्पादन गरी बैंकिङ क्षेत्रको भूमिका निर्वाह गरेका थिए ।
- बैंकिङ व्यवसायको विकास औद्योगिक विकाससँग प्रत्यक्ष रूपमा जोडिएको पाइन्छ । अमेरिकामा पहिला औद्योगिक विकास भएको र सोको आवश्यकता पूरा गर्नको लागि बैंकिङ व्यवसायको विकास तथा विस्तार भएको पाइन्छ । तर बेलायतमा भने पहिला बैंकिङ व्यवसायको विकास भएको र त्यसपछि औद्योगिक क्रान्ति भएको इतिहास छ । वास्तवमा अहिले हेर्दा औद्योगिक, व्यापारिक विकास र बैंकिङ एक आपसमा परिपूरक देखिन्छ ।

बैंकको इतिहास

- सन् ११४८ मा 'Case de San Giorgio Bank'
- सन् ११५७ मा 'Bank of Vanica'
- सन् १४०१ मा 'Barcelon Bank'
- सन् १४०७ मा 'Bank of Geneva'
- सन् १६०९ मा 'Bank of Astardam'
- सन् १६९९ मा 'German Bank of Hemburge'
- सन् १६९४ मा 'Bank of England' (First central bank)
- सन् १७९१ मा 'Bank of United States'
- सन् १९२८ मा 'Bank of China'
- सन् १९३५ मा 'Reserve Bank of India'
- सन् १९५६ मा 'Nepal Rastra Bank'

हाल आएर बैंकलाई विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गरी सोही अनुसार कार्यक्षेत्र निर्धारण गरिँदै आएको छ । २० औं शताब्दीको शुरुवात पूर्व विश्वमा केन्द्रिय बैंकका कार्यहरू स्पष्ट रूपमा परिभाषित भएका थिएनन्, आवश्यकताका आधारमा केन्द्रिय बैंक तथा अन्य बैंकहरूलाई कार्य क्षेत्र तोकियो । नोट निष्कासन गर्ने, सरकारी कारोबार गर्ने एकलौटी अधिकार पाएका वाणिज्य बैंकहरू केन्द्रिय बैंकमा परिणत हुँदै गएको पाइन्छ ।

नेपालमा बैंकिङ प्रणालीको विकास

नेपालमा बैंकिङ पद्धतिको विकास धेरै लामो छैन । बैंकको विकास कहाँबाट कसरी अधि बढ्यो भन्ने कुरामा मत भिन्नता पाइन्छ । तर जे होस् नेपालको बैंकिङ विकासलाई सामान्यतया निम्न लिखित ३ भागमा बाँडेर हेर्न सकिन्छ ।

अ) नेपालमा बैंकिङ प्रणालीको परम्परागत विकासक्रम (Phase: I)

(Traditional Phase of Banking Development in Nepal i.e. Before Nepal Bank Limited)

बैंकिङ विकासको इतिहासलाई हेर्दा ऐतिहासिक कालमा कसरी बैंकिङ कार्यको अभ्यास भएको थियो त्यसको जानकारी राख्न जरुरी हुन्छ । यसको विकासक्रमलाई अध्ययन गर्दा सर्वप्रथम मुद्रा प्रणालीको चलन हेर्नु पर्ने हुन्छ ।

- सर्वप्रथम नेपालमा राजा मानदेवको पालामा माँनाङ्क मुद्रा प्रचलनमा ल्याएको पाइन्छ ।
- त्यसपछि क्रमशः राजा गुणकामदेवले गुणाङ्क र अंशुवर्मा साथै जिष्णु गुप्तले आ-आफ्ना मुद्राहरू प्रचलनमा ल्याएको पाइन्छ ।
- रत्न मल्लले तामाका सिक्का, महिन्द्र मल्लले चाँदीका सिक्का, जयप्रकाश मल्लले सुनका असर्फी तथा पृथ्वी नारायण शाहले नेपाल एकीकरणपछि आफ्नो नामका मोहरहरू प्रचलनमा ल्याएको पाइन्छ ।
- वि.सं. १९८९ मा टक्सार विभागको स्थानपछि वैज्ञानिक रूपमा सिक्काहरू निष्कासन गरेको पाइन्छ ।
- सन् ७२३ मा राजा गुणकामदेवले कर्जा लिएर काठमाडौं उपत्यकामा बस्ती बसाएका थिए तथा पछि शंखधर साख्वा नाम गरेका व्यापारीले काठमाडौं र भक्तपुरका सम्पूर्ण जनताको ऋण तिरेका थिए ।

- वि.सं. १९३३ मा रणोद्विप सिंहका पालामा काठमाडौंमा तेजारथ अड्डाको स्थापना भएको थियो । यसले सुन, चाँदी तथा जुहारत धितो राखी वार्षिक ५ प्रतिशत व्याजदरमा सर्वसाधारणलाई ऋण दिने काम गर्दथ्यो । यस कोषको स्रोत भनेको सरकारबाट प्राप्त हुने रकम थियो ।
- तेजारथ अड्डालाई सर्वसाधारणको निक्षेप स्वीकार गर्ने अधिकार थिएन । यसको स्थापना पछि नेपालमा संस्थागत बैंकिङ प्रणालीको थालनी मानिन्छ ।

आ) नेपालमा बैंकिङ प्रणालीको दोस्रो विकासक्रम (Phase: II)

(Second Phase of Banking Development in Nepal):

यो आधुनिक बैंकिङ पद्धतिको शुरुवात हो । वि.सं. १९९४ साल कार्तिक ३० गते नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना भएपछि नेपालमा आधुनिक बैंकिङ पद्धतिको सुरुवात भएको हो । तत्कालिन समयमा नेपाल सरकारको ५१ प्रतिशत र सर्वसाधारणको तर्फबाट ४९ प्रतिशत लगानीमा यो बैंकको स्थापना भएको थियो । यसको शुरुको अधिकृत पूँजी रु. १२ करोड, निष्कासित पूँजी रु. २५ लाख र चुक्तापूँजी रु. ८ लाख ४२ हजार थियो ।

- वि.सं. २००२ साल असोज १ गतेदेखि नेपाल सरकारले सदर मुलुकी खानाबाट रु. १, ५, १० र १०० दरका नेपाली नोट प्रचलनमा ल्याएको पाइन्छ ।
- नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन २०१२ अन्तर्गत २०१३ साल वैशाख १४ गते नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना भएको थियो ।
- हाल राष्ट्र ऐन २०१२ अन्तर्गत २०१२ साल वैशाख १४ गते नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना भएको थियो । हाल राष्ट्र बैंक ऐन २०१२ खारेज भई राष्ट्र बैंक ऐन २०५८ प्रचलनमा छ ।
- नेपालमा औद्योगिक विकास गर्नको लागि औद्योगिक विकास निगम ऐन २०१६ अन्तर्गत नेपाल औद्योगिक विकास निगम २०१६ साल असार १ गते स्थापना भएको थियो ।
- राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ऐन २०२१ अन्तर्गत २०२२ सालमा अर्को सरकारी वाणिज्य बैंकको रूपमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको स्थापना भएको थियो ।
- कृषिमा आधारित व्यवसायको विकास तथा विस्तार गर्न कृषि विकास बैंक ऐन २०२४ अन्तर्गत २०२४ साल माघ ७ गते कृषि विकास बैंकको स्थापना भएको थियो ।

इ) नेपालमा बैंकिङ विकासको आधुनिक विकासक्रम (Phase: III)

(Modern Phase of Banking Development in Nepal)

नेपालमा २००७ सालपछि पनि राजनैतिक अस्थिरताले गर्दा बैंकिङ क्षेत्र संकुचित हुनुपथ्यो । राजनैतिक परिवर्तन निरन्तर भइरह्यो जसले गर्दा समग्र अर्थतन्त्रले गति लिन सकेन । वि.सं. २०२४ सालपछि २०४० सालसम्म नेपालमा कुनै पनि नयाँ बैंक तथा वित्तीय संस्थाको स्थापना हुन सकेनन् । विश्व अर्थव्यवस्थामा आएको आर्थिक उदारीकरणको नीतिले नेपाललाई पनि खुला आर्थिक नीति तथा संयुक्त लगानीका आधुनिक बैंकहरूको स्थापना भएको पाइन्छ । यसरी स्थापना हुनेमा संयुक्त लगानीको सबैभन्दा पहिलो बैंक नविल बैंक लिमिटेड हो । जुन वि.सं. २०४१ सालमा स्थापना भएको थियो ।

- हाल बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धि अन्य ऐनहरू खारेज गरी बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धि ऐन २०७३ द्वारा वाणिज्य बैंक तथा विकास बैंकहरूको संचालन हुँदै आएको छ ।
- आजको सूचना प्रविधिको विकाससँगै बैंकिङ क्षेत्रमा पनि भद्दबलपल्लन ले ठूलो परिवर्तन ल्याएको छ । यसले गर्दा बैंकको कार्यक्षेत्र विश्वव्यापी रूपमा विस्तार हुँदै आएको छ ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजत प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाको अवस्था (मिति २०७५ चैत्रसम्म)

वाणिज्य बैंक	‘क’ वर्ग - २८
विकास बैंक	‘ख’ वर्ग - ३३
वित्त कम्पनी	‘ग’ वर्ग - २४
लघुवित्त विकास बैंक	‘घ’ वर्ग - ८२

यसरी नेपाल राष्ट्र बैंक वित्तीय संस्था नियमन विभागका अनुसार मिति २०७५।१।३० सम्म नेपालमा करिब १६७ इजाजत प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्था तथा करिब ४६४४ भन्दा बढी तिनीहरूका शाखा संचालनमा छन् ।

नेपालमा हालको बैंकिङ अवस्था

हाल नेपालमा भएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको अवस्था निम्नानुसार रहेको छ ।

केन्द्रीय बैंक	१
वाणिज्य बैंक	२८
विकास बैंक	३३
वित्त कम्पनी	२४
लघुवित्त कम्पनी	८२
बीमा समिति	१
बीमा कम्पनी	३९
नागरिक लगानी कोष	१
संचय कोष	१
नेपाल स्टक मार्केट	१
नेपाल धितोपत्र बोर्ड	१
करिब ३७ हजार भन्दा बढी सहकारी संस्थाहरू	

Origin and Introduction of bank

The evolution of bank is not a phenomenon .There was crude firm of banking even in an ancient era. The terms banking such as deposits, pledge, policy of loan, interest rates etc can be found in the “manusmriti.”

The Roman Empire collapse in the last of 15th century and consequently, commercial banking transactions were started because of revival of commercial and other trading activities in Europe countries .According to the opinion of great economist Geoffrey Crowther, following community groups are the ancestor of modern banking:

- The Merchant trader
- The Goldsmith
- The money lenders

History tells us that it was the merchant banker who first evolved the system of banking by trading in commodities then money .Their trading activities required the remittance of money from one place to another for which they issued different documents as the near substitutes of money, called draft or hundies in modern days.

The next stage in the growth of banking was the goldsmiths; the business of goldsmiths was such that they had to take deposits such as bullion, money and ornaments for the security from theft. This makes possible to the goldsmiths to charge something for taking care of the money, bullion and jewellery. On the other hand, as the evidence of receiving valuables, they used to issue a

receipt to the depositors. As those receipts are good for payment, equivalent to the amount mentioned, it became like the modern cheques, as a medium of exchange and a means of payments.

Finally, money lenders in the early age had contributed in the growth of banking to a larger extent. They used to advance the coins on loan by charging interest as a safe guard they used to keep some money in reserve. Therefore goldsmith and moneylenders became bankers who started performing the two functions of bank i.e. accepting deposits and providing loans and advances. "The bank of Venice" of Italy was established in 1157 A.D. as the first banking institution in the world. The second banking institution namely "the bank of Barcelona" of Spain was established in 1401 A.D. Its function is to exchange money, receive deposits and discount bill of exchange, both for their own citizens and for the foreigner during 1407 A.D. "The Bank of Genoa" was established in 1609 A.D. "The Bank of England" was incorporated in 1694 A.D. as a joint stock bank and later on the 1844 A.D. it becomes a first central bank in the world.

The word 'bank' is not a new word to us. We have heard this word almost each and every day. We know bank is a financial institution that accepts deposits and channels the money into lending activities. So it is such an indispensable industry about which only a few of us can afford to be ignorant. A financial institution that is licensed to deal with money and its substitutes by accepting time and demand deposits, making loans, and investing in securities. The bank generates profits from the difference in the interest rates charged and paid.

It is an establishment for depositing, withdrawing, and borrowing money. It may be the storage place deposit (money, etc.) The word bank only means to focus on the commercial banks. In short, we can say those organizations as banks whose transactions are money or credit side. The word bank is said to have originated from the French word "banque" or Italian word "banca" having a literal meaning of lending cash money, to exchange money and to exchange money sitting on the bench respectively.

"A bank is an institution, usually incorporated with power to issue its promissory notes intended to circulate as money (known as bank notes); or to receive the money of others on general deposit, to form a joint fund that shall be used by the institution, for its own benefit, for one or more of the purposes of making temporary loans and discounts; of dealing in notes, foreign and domestic bills of exchange, coin, bullion, credits, and the remission of money; or with both these powers, and with the privileges, in addition to these basic powers, of receiving special deposits and making collections for the holders of negotiable paper, if the institution sees fit to engage in such business."

The evolution of Banking can be traced back to the era when the use of metallic coins as the media of exchange of goods and services began. Storage of metallic coins was a serious problem for the common people. Because of the danger of theft and robbery, people started leaving gold and silver and metallic coins in the custody of some reputed person a wealthy merchant or a money changer. The custodian had a strong box and other means of safe keeping. He offered this service as favors for his friends or made a charge for it. The depositor had to go personally to custodian for the withdrawal of his money.

Bank And Its Historical Development In Nepal

Bank

- Bank is financial institutions that deals with money and collect the money from surplus units and provide to deficit unit of the society.
- According to BAFIA, 2073 Section 2, "Bank" means a corporate body incorporated to carry on financial transactions as referred to in sub section(1) of section 49. In that section functions of "A" class licensed institution are mentioned:
Concept of bank can be explained through the following three aspects:
  - ✓ Economic Function: Bank is a financial intermediary between saving sector and deficit sector.
  - ✓ Service offered: Bank collect deposits, provide loans, credit creation, fund transfer and foreign currency transaction.
  - ✓ Legal Aspects: Bank is a financial institution established under certain law of country.

In Summary, bank is a financial institution which collects deposits, advance loan and provide wide range of financial service.

The stepwise periodical history of development of banking in Nepal is as follows:-

Before Nepal Bank Limited: Phase-I(i.e Before 1994 Kartik 30)

- The establishment of "Tejarath Adda" during the tenure of Prime Minister Ranoddip Singh in 1933 B.S (1876 A.D) was the first step towards the institutional development of banking in Nepal. It was fully subscribed by the government in Kathmandu.
- Tejarath provide credit (loans) to the general public at 5% interest rate on securities like gold, silver and other ornaments.
- It failed to accept deposits from general public.
- In this phase there was a lack of modern banking system because
- "Tejarath Adda" act like a bank but did(carried) only government transaction.

Nepal Bank Limited to Nepal Rastra Bank: Phase-II (i.e. 1994-7-30 to 2013-01-14)

- In 1994 Kartik 30, "Tejarath" was replaced by the establishment of first commercial bank, Nepal Bank limited with authorized capital of Rs.10 Million.
- It seems as the pillar for modern banking system in Nepal.
- The primary function of Nepal Bank was to manage government transaction.

In this phase:

- Regulator and Regulate, both the role was played by Nepal Bank Limited.
- There was monopoly of NBL.
- There was fewer or limited public access in banking sector.

Nepal Rastra Bank to before privatization over banking: Phase- III(i.e. 2013 to 2041 B.S)

- Nepal Rastra Bank was established on 2013-01-14 B.S as the central Bank under the Nepal Rastra Bank Act, 2012 B.S.
- Its main function was to supervise commercial bank and guide the basic monetary policy of Nepal nation.
- At the same time i.e in 2013 B.S. Industrial development center was established and later on it was converted into Nepal Industrial Development Corporation (NIDC) in 2016 B.S

- As the monetary transaction got more and more complicated on 2022-10-10 B.S. Rastriya Banijya Bank was established as a fully government owned commercial bank.
- Agriculture Development Bank was then established on 2024-10-07 B.S. to help (boost) the agriculture side of the country.
- In 2031 B.S., "Commercial Bank Act, 2031" was enacted, to operate all commercial banks uniformly under single act.
- In the later part of this phase, which is in 2041 B.S., Nepal government established five rural development banks under the control and supervision on Nepal Rastra Bank.

In sum up, in this phase:

- There was appearance of regulator and regulate.
- Credit creation was in average
- Increase public access over banking
- Banking sector was shifted towards oligopoly

After Public Private Partnership (PPP) i.e after liberalization in banking industry to till now: Phase-IV (i.e. 2041 B.S. to present)

- After 2040 B.S., with the aim to provide quality banking service, efficiency and healthy competition
- Foreign investment and new technology in banking sector was introduced by adopting liberalization policy.
- Then, the first joint venture bank, Nepal Arab Bank was established in 1984 A.D (2041-03-29) i.e. NABIL
- Similarly, Two foreign commercial banks named Nepal Indosuez Bank limited and Nepal Grindland Bank(S.C.B) Limited entered in Nepal in the forms of joint venture and the trend is continuous till today as many nepales owned banks are also running .eg. Prabhu bank, Mega Bank, NCC Bank etc.

In this phase:

- There is high degree of credit creation.
- Increase in interest competition
- Core banking system was introduced (i.e. use of computer technology in banking system)

Present Scenario of Banking in Nepal

- Currently, altogether, there is 1 central bank, 28 commercial bank, 33 development bank, 24 finance company , 72 micro finance and thousands of co-operative are running in Nepal.
- Because of high unproductive sector loan there is problem of liquidity in almost all of the financial institutions of Nepal at current period.

The date written below also shows the same (Regarding overall banking sector of Nepal)

(NOTE: PLEASE USE LATEST DATA FROM THE SITE:

https://nrb.org.np/bfr/monthly_statistics.php?tp=Monthly_Statistics&&vw=15)

- Total credit to total deposit 89.62%.
- Total deposit to GDP 102.58% but total credit to GDP is only 91.93%
- Nonperforming loan to total loan 1.75%
- Deprived sector (damaged sector) loan to total loan 6.61%
- Total capital to risk weighted asset 13.93% (i.e. capital adequacy ratio-CAR)
- Although there has been a rapid growth in the number of bank and financial institutions, Nepalese financial system has not remained exceptional from problems.
- There exists low financial inclusion.

In conclusion:

- The adoption of liberalization, privatization and marketization policies by government of Nepal, makes Nepal as a open economy country as a result Nepalese banking sector passes through greater change in comparison to other sector. In spite of it Nepalese banking sector is unable to provide international level banking services.
- Keeping in mind above obstacle, an umbrella act (covering whole financial sector) named Bank and Financial Institution Act (BAFIA), 2073 is enacted for regulating the bank and financial institutions.
- Similarly the government and NRB begins an efficient program to increase the quality of banking sector.

Level wise Banking

The bank and financial institutions of Nepal are classified in to A, B, C & D class named as commercial bank, development bank, finance company and micro finance financial institutions respectively, which is known as level wise banking. The main purpose behind such classification is for parallel development of overall economic sector of Nepal . Nepal Rastra Bank has used the following basis for such classification:

- a) Paid up capital
- b) Functions
- c) Functional area.

The various level of Nepalese banking sector can be clarified from the following table:

Functional Area →	National Level	Province Level
Class ↓		
A	8 Arab	-----

B	2 Arab 50 Crore	1 Arab 20 Crore
C	80 Crore	50 Crore
D	10 Crore	2 Crore

Commercial banks are established to boost the commerce, trade and industrial sector likewise specific sector of economy (such as agriculture, tourism, etc.) or specific are of country is aimed to develop through development bank. One the same way finance company usually finance middle level business. Micro finance financial institutions are generally focused in micro-credit program for the upliftment of rural economy. They provide micro credit facility to deprived sector, destitute family, poor family, very small business etc.

We can find various legal provision regarding level wise banking in different section of bank and financial institutions act (**BAFIA**) **2073**, some of which are as follows:

Section-32, Sub-section-5

Class “A”, “B”, class “C” and class “D” licensed institutions shall be entitled to use the names Commercial Bank, Development Bank, Finance Company and Microfinance Financial Institutions respectively. And there will be one Infrastructure Development Bank.

Section-37

- **Classification of licensed institutions :** The Rastra Bank shall classify the licensed institutions into “A”, “B”, “C” and “D” classes on the basis of the minimum paid-up capital required for the license to be issued pursuant to Section 30 to carry on the financial transactions pursuant to Section 47, and issue the license to the concerned bank or financial institution accordingly.
- **The minimum paid-up capital** of the licensed institutions classified under Sub-section (1) shall be as prescribed by the Rastra Bank.

Section-38

Conversion of licensed institution of lower class into licensed institution of higher class:

- (1) Any licensed institution of a lower class which meets the following conditions may, with the approval of the Rastra Bank, be converted into a licensed institution of a higher-class:
- (a) If it has the capital prescribed by the Rastra Bank for a licensed institution of such higher class;
  - (b) If it has been able to earn profits since five consecutive years;
  - (c) If its total non-performing loan is within the limit prescribed by the Rastra Bank;
  - (d) If it has met all conditions as prescribed by the Rastra Bank.

Section 49

In this section we can see various functions can be performed by A, B, C & D class BFI's. as per which there is much more similarities in the functions of A, B & C class. Functions of D class institutions are focused on micro credit. Some of the functions that only A class institutions may carry on but not by B and C are as follows:

- Hypothecation loan business
- Supplying credit against the guarantee provided by any native or foreign bank or financial institution;
- Carrying on governmental and other transactions on behalf of the Government of Nepal
- Remitting or transmitting funds outside the State
- Purchase and sales of gold and silver
- Fascinating as a guarantor in between transactions of two parties

The only one function that A class institution cannot carry on but by B and C is:

- Obtaining credits by pledging its movable or immovable assets as collateral

In this way level wise banking is in practice in Nepal.

CHALLENGES OF BANKING SECTOR IN NEPAL

- Only quantitative increase in banking sector rather than qualitative.
- Low financial inclusion
- Lack of modern banking knowledge in near about half of the population of Nepal
- Duplicate note.
- Low economic growth
- Managing bank and their branches according to new federalize system is a difficult task.
- High NPA
- Globalization (Domestic and International Competition)
- Costly new technology.
- Lack of investment friendly environment
- Liquidity Crisis
- Highly increased interest rate competition. (Or unhealthy interest rate competition)
- Decrease spread rate.

OPPORTUNITIES OF BANKING SECTOR IN NEPAL

- Opportunity to obtain stock broker license.
- Decreased cash reserve ratio (CRR)
- Economic Liberalization (It promote private sector)
- New technology development
- Low operating cost due to cheap manpower
- High amount of share capital
- So-called stable government
- Skilled and IT friendly manpower
- Investment opportunity in physical infrastructure development.

DEPOSIT TYPES AND MOBILIZATION

Deposit mobilization consists of acquisitions of stable and low cost deposit for the banking business and utilizing them for earning high return at low risks. Banks are not only dealers in money but also manufacturers of credit money. It is in the sense of manufacturing that the concept of credit creation is used. Similarly deposit creation is an important function of commercial banks. Without deposit they cannot lend at all. When the banks receive cash from customers, deposit are created. These deposits may be current, saving or fixed.

- One of the main functions of banks is to accept deposits. Deposits may be fixed, saving, current e.t.c. Banks will have to pay interest to the customers on the basis of the amount deposited by them. Deposits are used for the purpose of lending but since banks are using other people's money to do business, it should make sure that it will be able to repay the deposits to the respective customers when they claim for it.
- The term "Deposit" means amount deposited in current, fixed and saving deposit account of bank or financial institutions.
- Deposit collection is one of the main features of commercial bank. A commercial bank receives deposit in different accounts namely current, fixed and saving.

Deposits of Types of Deposits

commercial banks can be categorized into following two categories

A. Interest bearing deposit

B. Non- interest bearing deposit

Interest Bearing Deposit

a. Saving Deposit

According to Commercial Bank Act, the saving account means an account of amounts deposited in a bank for savings purposes.

The main features of such accounts are as follows:

- i. Interest bearing
- ii. Restriction or limitation in respect of both the amount of withdrawal and frequency withdrawal.
- iii. Purpose and period of such deposit is for savings purpose for the individuals who do not want frequent withdrawals and who do not want to keep money for fixed long period.

b.Fixed Deposit/ Term Deposit

According to Commercial Bank Act, fixed account means the account of amount deposit in a bank for a certain period of time.

The main features of such accounts are as follows:

i. Specific period

Normally the bank is not bound to repay the amount until the maturity of the fixed deposit. However, on request of the depositor, a banker may liquidate the fixed deposit and repay the amount; interest will be paid at the discretion of the banker.

ii. Non operative

Fixed deposit account is non - operative i.e. depositing into or withdrawal from fixed deposit account as in case of savings and current deposit account is not allowed.

c. Call Deposit

The banks may accept deposit for short period of time to meet the short fall and such deposits secured from money market and having element of overnight stay is called call deposits. The rates of interest of such funds are not fixed but are dependent on demand and supply of funds in the money market. Such all deposits become payable on demand and hence such deposits become payable demand and hence such deposits are considered demand liabilities of the bank.

- i. Non-operative
- ii. Short term: overnight stay
- iii. Interest rate not fixed
- iv. Payable at demand

d. MARGIN DEPOSIT

This account is meant for holding margin money of the customers as deposit (non-interest bearing) to avail various facilities from the bank. Customers are not allowed to withdraw any amount from such accounts till the expiry of the availed facilities. Margins are required for Guarantee, remittance and some other facilities.

Non- interest Bearing Deposit

a. Current Deposit Account

Current deposit is also known as demand deposit as the deposit is with draw able on demand. Current deposits are withdrawn able on the demand of the customers. Banks have to make themselves ready to pay the depositors at hand to pay according to the wish of the customer. If the bank cannot pay the customer according to the demand, the reputation of the bank may fall of the banking activities may tail. The business people, business institutions who have to withdraw at any time, normally open it. Since banks have to maintain high liquidity to meet customers demand, no interest is paid on such deposit. According to Commercial Bank Act, the current account means an account of amounts deposited in bank that may be drawn at any time on demand.

i. No yield

As the cost of providing the facilities of current account becomes considerable to the banks do not pay any interest on the balance of current account.

ii. Highly liquid and no limitation

There is no limitation on withdrawal and deposit of any amount within banking hours

चाहिएको बेलामा फिर्ता लिने गरी विश्वासपूर्वक कसैलाई कुनै वस्तु राख्न दिने काम, धरोट, नासोलाई निक्षेप भनिन्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थामा खाता खोली सो खातामा रकम वा सम्पत्ति जम्मा गर्ने कार्यलाई निक्षेपको रूपमा लिइन्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थामा खाता खोली सो खातामा रकम वा सम्पत्ति जम्मा गर्ने कार्यलाई निक्षेपको रूपमा लिइन्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ अनुसार निक्षेप भन्नाले बैंक वा वित्तीय संस्थाको चल्ती, बचत वा मुद्दती खातामा जम्मा भएको रकम र राष्ट्र बैंकले तोकेबमोजिमका विभिन्न वित्तीय उपकरणको माध्यमबाट स्वीकार गर्ने रकमसमेतलाई जनाउँछ।

बैंकिङ क्षेत्रमा संकलन हुने निक्षेपको प्रकार

निश्चित समयपछि वा आवश्यकता भएको बखत फिर्ता लिन पाउने गरी निश्चित सर्तहरू स्वीकार गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाले स्वीकार गर्ने खातावालाहरूको रकमको दायित्वलाई निक्षेपको रूपमा लिइन्छ। स्वीकार गरिएको निक्षेपको प्रकृति, मात्रा, सम्बन्धित खातामा राखिएको सर्त, रकम निक्षेपबापत ग्राहकले प्राप्त गर्ने सुविधा वा सहूलियत वा निक्षेपबापत ग्राहकले बैंकलाई तिर्नुपर्ने सेवाशुल्क आदिका आधारमा निक्षेपलाई सामान्यतया चल्ती, बचत र मुद्दति निक्षेपका रूपमा वर्गीकरण गर्ने गरिन्छ।

- क) चल्ती निक्षेप: ग्राहकले चाहेको बखत (बैंकिङ समयभित्र) प्रयोग गर्न पाउने, रकम राख्न तथा फिक्न कुनै प्रकारको सीमा नतोकिने र कुनै प्रकारको ब्याज नदिइने साथै बैंकहरूले सो निक्षेप व्यवस्थापन गरेबापत कुनै शुल्क वा दस्तुर नलिने प्रकारको निक्षेपलाई चल्ती निक्षेप भनिन्छ। चल्ती खातामा रहने निक्षेपको लागि न्यूनतम रकम र खातामा रहनुपर्ने न्यूनतम मौज्दात बैंकको आफ्नो नीतिअनुसार हुन्छ।
- ख) बचत निक्षेप: निक्षेपबापत ग्राहकहरूलाई ब्याज दिइने प्रकारको निक्षेपलाई बचत निक्षेप भनिन्छ। यसमा दिने ब्याज बैंकको नीतिअनुसार हुन्छ। यसमा निक्षेप रकम राख्ने, फिक्ने वा अन्य सर्तहरू तोकिएको हुन्छ र व्यवस्थापनको लागि नगद मौज्दात तथा तरलता व्यवस्थापनमा बैंकहरूले आफ्नो नीतिअनुसार उचित व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ।
- ग) मुद्दति निक्षेप: खास समयसीमासम्म निश्चित सर्तका आधारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा राखिने निक्षेपलाई मुद्दति निक्षेप भनिन्छ। यस्तो निक्षेप निर्धारित समय व्यतित नभई फिर्ता गर्न वा फिक्न सकिँदैन। निर्धारित समय अगावै यस्तो रकम फिक्नु परेमा बैंकले अतिरिक्त शुल्क लिन सक्दछन्। यस्तो निक्षेपमा बैंकहरूले ग्राहकहरूलाई उच्च ब्याजदर प्रदान गर्दछन्।
- घ) कल निक्षेप: चल्ती खातामा जस्तै रकम फिक्ने तथा राख्ने सुविधा र बचत खातामा जस्तै ब्याज दिने सुविधा भएका खाताहरूको प्रचलन बैंकहरूले गर्न थालेका छन्। यस प्रकारका खातामा राखिने रकमलाई कल निक्षेप भनिन्छ। बचत तथा मुद्दति खातामा रकम निक्षेप गर्न नपाउने संस्थागत ग्राहकहरूको पूँजी आकर्षित गर्न र पूँजी संकलन लागत कम गर्ने बैंकहरूको रणनीति अनुसार यस्तो निक्षेपको व्यवस्थापन गरिन्छ।
- ङ) अन्य निक्षेप: ब्याज प्रदान गर्ने वा नगर्ने गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले माथि उल्लेख भएका बाहेक अन्य प्रकारका निक्षेप पनि स्वीकार गर्न सक्दछन्। अवकाश कोष, कर्मचारी सञ्चयकोष, बीमा व्यवस्थापन कोष जस्ता खातामा रहने निक्षेपलाई अन्य निक्षेपका रूपमा लिन सकिन्छ।

ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा

सामान्य अर्थमा वस्तु तथा खरीदकर्ता ग्राहक हुन्। व्यासायको प्रकृति, आयतन, क्षेत्र आदिका आधारमा ग्राहकका छुट्टा छुट्टै नाम छन्। ग्राहकलाई कतै सेवाग्राही, कतै ऋण त कतै उपभोक्ता भनिन्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाका हकमा निक्षेपकर्ता, ऋण, सेवाग्राही, एजेन्ट आदि सबै ग्राहक हुन्। ग्राहक

हुनुका लागि वस्तु तथा सेवा, उत्पादक वा विक्रेता, प्रस्ताकर्ता र मुख्य जस्ता पक्षहरु हुन जरुरी छ सरोकारवाला, लगानीकर्ता र कर्मचारी आन्तरिक ग्राहक हुन् भने सेवा प्राप्त गर्ने व्याक्ति, फर्म, कम्पनी आदि बाह्य ग्राहक हुन ।

ग्राहक व्यासायको जीवन हो । ग्राहक बिनाको व्यासाय कल्पनासम्मा पनि गर्न सकिदैन । ग्राहक व्यासायमा निर्भर हुँदैन तर व्यासाय ग्राहकमा निर्भर हुन्छ । त्यसैले ग्राहकलाई व्यावसायिक साभेदार (Business Partner) पनि भन्ने गरिन्छ । ग्राहक उपभोक्ता पनि हुन सक्छन् र मध्यस्थाकर्ता पनि हुन सक्छन् ।

कुनै व्यक्ति वा निकायले बैकसँग ऋण, निक्षेप वा एजेन्सी सम्बन्धी कार्यका लागि प्रस्ताव गर्ने र बैकले स्वीकार गर्ने प्रक्रियाबाट ग्राहक सिर्जना हुन्छन् । बैकिङ सेवा व्यवसाय हो । यो प्रत्यक्ष रुपमा ग्राहक सँग सम्बन्धित हुन्छ । बैकका सबै उत्पादन एवं व्यवहार ग्राहकमैत्री हुनु जरुरी छ । बैकका सबै क्रियाकलापहरु ग्राहक सेवा तर्फ केन्द्रित हुनु पर्दछ । तल देखाइएभैं ग्राहकलाई केन्द्रमा राखेर बैकको रणनीति, संगठन, सेवा प्रवाहको प्रक्रिया, संचार व्यास्था तथा ग्राहकलाई पुरष्कृत गर्ने कुरा आदि निर्धारण गर्नु पर्दछ ।

कारोवारका आधारमा बैकमा निम्न ग्राहकहरु हुन्छन् :

- आफ्नै पुराना ग्राहक,
- प्रतिस्पर्धी बैकका ग्राहक र
- बिल्कुलै नयाँ ग्राहक ।

बैकमा विभिन्न प्रोडक्ट हरू हुन्छन् । सेवा प्रवाह गर्ने स्थान, प्रविधि तथा साधन विभिन्न हुन सक्छन् । कुनै ग्राहकले इन्टरनेटको माध्यमबाट त कसैले एटिएमको माध्यमबाट अनि कसैले मोबाइलबाट कसैले प्रत्यक्ष रुपमा काउण्टरबाट सेवा प्राप्त गरिहेका हुन्छन । यी सबै सेवाहरु ग्राहकलाई केन्द्रमा राखेर गरिएका हुन् । तलको चित्रबाट अझ स्पष्ट हुन सकिन्छ ।

परम्परागत रुपमा बैकमा रहेका प्रोडक्टहरु ग्राहकको आवश्यकताई सम्बोधन गर्ने हिसाबले भन्दा पनि बैकको प्रोडक्ट अनुरूप आफ्ना प्रोडक्टहरु बनाउने गर्दछन् । तलको चित्रबाट यो कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

ग्राहकसँग सम्बन्ध कायम गर्नु अघि निम्न कुराहरुमा ध्यान दिन उपयुक्त हुन्छ ।

- सांस्कृतिक पक्ष : सास्कृति , जात, धर्म, प्रचालन ।
- सामाजिक पक्ष : सामाजिक प्रतिष्ठा , सामाजिक व्याहार ।
- व्यक्तिगत पक्ष : उमेर , जीवनशैली, पेशा, आर्थिक अवस्था, व्यक्तिगत, रुचि र ज्ञान ।
- मनोवैज्ञानिक पक्ष उत्प्रेरण , सन्तुष्टी ।

ग्राहक व्यास्थापन कसरी गर्ने ?

- Product ल्याउन अघि कगचखभथ चकभबचअज गर्ने ।
- ग्राहकको आवश्यकता , चाहना, मान्यता एवं आकांक्षामा आउने परिवर्तनको विश्लेषण गर्ने ।
- सुझाव तथा गुनासोको सम्बोधन गर्ने ।
- ग्राहक सम्बन्धका बारेमा तालिम प्रदान गरी कर्मचारीलाई ग्राहक मैत्री बनाउने ,

ग्राहकलाई शिष्टता पूर्वक स्वागत गर्ने हँसिलो, सुमधुर, सरल स्भावमा प्रस्तुत हुने, आवश्यकता र गुनासोको सही समाधान गर्नु नै ग्राहक सन्तुष्ट बनाउने आधार हो । ग्राहकलाई सन्तुष्ट बनाउन निम्ना कुराहरुमा ध्यान दिनु उपयुक्त हुन्छ ।

१. भौतिक सुविधा

- ✓ Attractive help desk.
- ✓ Proper location, layout and designing.
- ✓ प्रतीक्षलय, आरामकक्ष, पिउने पानी, शौचालय आदिको उचित व्यास्था ।
- ✓ पत्रपत्रिका, टेलिफोन, निःशुल्क इन्टरनेट सुविधाको व्यास्था ।
- ✓ सुझव पेटिका आदि

२. कार्यसम्पादन

- ✓ एचित छिटो र स्तारीय सेवा ।
- ✓ पालो प्रणाली (Que System)
- ✓ राम्रो व्यवहार, असल चालचलन ।
- ✓ सहयोगी र समाधानमुखी व्यवहार ।
- ✓ हँसमुख शिष्ट बोलीवचन ।

ग्राहकमुखी बैकिङ सेवाका निमित्त गरिनु पर्ने व्यवहार

ग्राहक किसिम	
उच्च वर्गका सजिलो ग्राहक	बैकले गर्नुपर्ने व्यवहार
<ul style="list-style-type: none"> ● बैकको नीति नियम सँग त्यति सरोकार नराख्ने , ● इमान्दार असल ग्राहक, ● धेरै व्यावसायिक क ारोवार भएका, ● गुणस्तरीय कार्य सम्पादन स्तार भएका, ● समाजका प्रतिष्ठित व्यक्तित्व । 	<ul style="list-style-type: none"> ● संरक्षण आकर्षित गर्ने, ● मित्रवत व्यवहार गर्ने, ● निरन्तर सम्पर्कमा रहने, ● व्यासायमा उत्प्रेरित गर्ने, ● अन्यत्र जानबाट रोकी राख्ने ,
उच्च वर्गका कठिन ग्राहक	बैकले गर्नु पर्ने व्यवहार
<ul style="list-style-type: none"> ● आफुसँग सम्बन्धित बिषयमा सुसूचित हुन्छन् । ● अनावश्यक रुपमा शक्ति प्रदर्शन गर्छन, ● आकर्षक व्यक्तित्व , ● राम्रो सामाजिक प्रतिष्ठा भएका । 	<ul style="list-style-type: none"> ● आवश्यकता अनुसार संरक्षण गर्ने , ● सन्तुलित व्यवहार गर्ने , ● महत्व दिने र नियमित सम्पर्कमा रहने ,
निम्न वर्गका सजिला ग्राहक	बैकले गर्नुपर्ने व्यवहार
<ul style="list-style-type: none"> ● ससाना व्यवसाय गर्छन । ● सजिला , सरल , नरम र इमानदार हुन्छन् । ● समस्या श्रृजना गर्दैनन् । ● कम आयस्तार भएका 	<ul style="list-style-type: none"> ● संरक्षण आकर्षित गर्ने, ● मित्रवत व्यवहार गर्ने, ● निरन्तर सम्पर्कमा रहने, ● व्यासायमा उत्प्रेरित गर्ने, ● सगठनमा टिकाइ राख्ने ।

निम्न वर्गका कठिन ग्राहक	बैंकले गर्नुपर्ने व्यवहार
<ul style="list-style-type: none"> आफुलाई ठूलो देखाउन चाहन्छन् । अनावश्यक शक्ति देखाउँछन् । समस्या सिर्जना गर्दछन् । काम भन्दा कुरा बढी गर्छन् । 	<ul style="list-style-type: none"> शान्त व्यवहार गर्ने , महत्व दिएको देखाउने, संगठनबाट भरसक पन्छाउने ।

ग्राहकको रुची व्यवहार, चाहाना अनुकूलका सेवाहरूको निर्माण र प्रस्तुति नै ग्राहकमुखी बैंकिङका आधारभूत विषय वस्तु हुन ।

नेपालको विकासमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको भूमिका

नेपाली अर्थतन्त्रको आधार भन्नेले कृषि, पर्यटन, वन, घरेलु तथा साना उद्योग रहेका छन् । यिनिहरूको समुचित विकास नभई देशको अर्थतन्त्रको विकास हुन सक्दैन । यिनिहरूको विकास गर्न पाजी वा वित्तको जरुरी पर्दछ । जुन बैंकले कर्जा स्वरूप प्रदान गर्दछ । तसर्थ यिनिहरूको विकासका लागि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले खेलेको भूमिका यस प्रकारले छट्टाछुट्टै वर्णन गर्न सकिन्छ ।

कृषि क्षेत्रको विकास: नेपालको कृषि क्षेत्रको कुल ग्राहस्थ उत्पादनको ३३% स्थान ओगटेको हाम्रो देशमा सिर्जना हुने रोजगारीको दुई तिहाई हिस्सा कृषि क्षेत्रबाट नै सिर्जना भएको कुरा पछिल्लो जन गणनाले देखाईसकेको छ । तसर्थ कृषि क्षेत्रमा विकासको लागि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले कृषि कर्जा सहज रुपमा प्रदान गर्न कृषि कर्जा विभाव खोलेको छ । कृषि कर्जाको व्याजदर अन्य कर्जाको व्याजदर भन्दा सस्तो वा १०% मात्र तोकेको छ ।

जलस्रोतको विकास: जलस्रोतमा नेपाल विश्व कै दोस्रो अर्थात ब्राजील पछिको दोस्रो ठूलो धनि देश मध्यमा पर्दछ । उद्योग क्षेत्रमा राम्रो भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने क्षमता भएको एसियामा नै प्रथम क्षमता भएको मानिन्छ तर देशमा समुचित विद्युत उत्पादन नहुदा विजुलीको आभावले नया नया उद्योगहरू खुल्न सकेका छैनन् । भएका उद्योग पनि विद्युतको आभावले धमाधम बन्द भैरहेका छन् । करिब ८३,००० मेगावाट जलविद्युत क्षमता रहे पनि वास्तविक विद्युत उत्पादन ७ सय मेगावाट मात्र रहेको छ । जलस्रोतका विकासका लागि नेपालमा रा.वा. बैंकको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ । देशका प्रमुख विद्युत उत्पादन गृहमा रा.वा. ले लागनी गरी पाजी उपलब्ध गराएको छ । जस्तै : नेशनल हाईड्रो पावर , बुटवल हाईड्रो पावर कम्पनि , माथिल्लो तामाकाशी जलविद्युत आयोजना आदि ।

उद्योग क्षेत्रको विकास: जब सम्म देशमा उद्योग धन्दा खुल्दैन । जबसम्म उद्योगको विकास हुदैन तबसम्म देशले कहिल्यै विकासको फट्को मार्न सक्दैन । उद्योग अन्तर्गत ठूलो उद्योग, मझौला उद्योग र घरेलु उद्योग पर्दछन् । उद्योग क्षेत्रमा राम्रो विकास गर्न सकेमा युवा जनशक्ति रोजगारीको लागि विदेशिने थिएन । उद्योग क्षेत्रको विकासको लागि वाणिज्य बैंकले चालु पाजी, स्थिर पाजी, ब्रिज ग्याप कर्जा आदि प्रखदान गरीरहेको छ ।

पर्यटन क्षेत्रको विकास : नेपालको पर्यटन उद्योग विदेशी मुद्रा आर्जन गर्ने प्रमुख स्रोत हो । पर्यटन क्षेत्रको विकासको लागि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले ठूलोला होटल तथा रेष्टुरेन्टमा लगानी गरेको छ ।

वन क्षेत्रको विकास : हरियो वन , नेपालको धन भन्ने त उखान नै छ । नेपालको कुल क्षेत्रफको २९% भु-भाग वनले ओगटेको छ। निजि क्षेत्रमा वन विकास तथा वृक्षारोपनको लागि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले कर्जा प्रवाह गर्दै आएको छ ।

सुचना प्रविधिको प्रयोग तथा विकास : हाल राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले आफ्नो सम्पूर्ण कारोबार यान्त्रिकरण गरिसकेको छ । हाल ग्राहकले ABBS, SMS Banking, Mobile Pay, Branchless banking, ATM आदि सुविधा प्रधान गरेको छ। जसले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा समेत ठूलो टेवा पुगेको छ।

बचत गर्न प्रस्थापन तथा सुलभ कर्जा : राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले सर्वसाधारणलाई बचतको लागि प्रत्साहित गर्न समय समयमा विभिन्न प्रडक्टहरू बजारमा ल्याउने गरेको छ । हाल साधारण बचत भन्दा केहि बढि रकम व्याज दिने गरि छुनामुना बचत खाता, महालक्ष्मी बचत खाता, कर्मयोगी बचत खाता, आदि साचालनमा रहेका छन् हाल यस प्रकारको बचत प्रति धेरै ग्राहकको आकर्षण बढेको पाइएको छ त्यसैगरी यसरी प्राप्त रकम लाई यस बैंकले अन्य बैंकभन्दा २५ देखि ३५ सम्म सस्तो व्याज दरमा लगानी गरिरहेको छ ।

वित्तीय पहुच मार्फत ग्रामीण क्षेत्रको विकास: नेपाल गाउँ नै गाउँले भरिएको देश हुनाले देशको समग्र विकास हुन ग्रामीण क्षेत्रको विकास हुनु जरुरी छ । ग्रामीण क्षेत्रको विकासका लागि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले धमाधम द्वन्दकालमा विस्तारित भएर बन्द भएका शाखाहरू पुनः स्थापित गरेको छ । गाउँको विकासका लागि घरेलु तथा कटिउर उद्योगलाई कर्जा प्रवाह गरेको छ ।

ग्राहक संरक्षण रणनीति

हरेक ब्यपारीक केन्द्रका ग्राहक विभिन्न प्रकारका हुन्छन् । त्यस मध्ये पनि बैंक तथा वित्तिय संस्थाका ग्राहक भनेको ति हुन जसले बैंक तथा वित्तिय संस्थाले प्रदान गर्ने सबै , आशीक वा एकल सेवा उपभोग गरीरहेका हुन्छन् । रकम जम्मा गर्ने खाता खोल्ने, भुक्तिनी लिने र दिने , रेमिटान्स सेवा , विल्स कर्जा लगायतका सुविधा प्रयोग गर्ने सबै बैंकका ग्राहकहरू हुन् । जति ग्राहक सन्तुष्ट हुन्छन् त्यति नै बैंक सफलताको दिशामा उन्मुख हुन्छ ।

भईरहेको बैंकको आफ्ना ग्राहकहरूलाई बढि भन्दा बढि सेवा तथा सुविधा प्रदान गरी ग्राहकको गुनासोलाई शुन्य बिन्दुमा पुर्याई ग्राहकलाई अन्य बैंक तथा वित्तिय क्षेत्रमा जानबाट रोक्नु नै ग्राहकको संरक्षण हो । पुराना ग्राहकहरू बैंकसंग धेरै हेलमेल भईसकेका हुन्छन् भने तिनका ईच्छा, आकांक्षा , बानी बेहोरा दृष्टिकोण बैंकले बुझिसकेको हुन्छ जसले गर्दा नया ग्राहक भन्दा पुराना ग्राहकलाई सन्तुष्टि प्रधान गर्न सहज हुन्छ । यसैगरी ग्राहक मुख्य तथा चार प्रकारका हुन्छन् । जस्तै : भैरहेको ग्राहक, छोडेर गएको ग्राहक, छाड्ने क्रममा रहेको ग्राहक र सम्भावित ग्राहक । यसै गरी ग्राहकलाई विभिन्न दृष्टिकोणबाट वर्गिकरण गर्न सकिन्छ । जस्तै: Stisfied, No stisfied/ Disstisfied आदि ।

ग्राहक सुरक्षा रणनीति कस्तो हुन्छ ?

रणनीति सधै आक्रमक किसिमको हुन्छ , हिजो आज बैंकिङ्ग व्यवसायि नेपालमा अत्यन्तै प्रतिस्पर्धि भई सकेको छ । प्रत्येक बैंकले ग्राहकलाई आफुतिर आकर्षक गर्न खोरहेका हुन्छन् । यस्तो अवस्थामा आफुसाग भएका ग्राहकलाई अन्यत्र वा अन्य बैंक तिर जान रोक्नको लागि तयार गरीएको एउटा सशक्त योजना नै ग्राहक संरक्षण रणनीति हो ।

ग्राहक संरक्षण भनेको के हो ? यसका सैद्धान्तिक आधारहरू संक्षेपमा उल्लेख गर्नुहोस् ।

ग्राहकले बैंकहरूबाट सेवा, सुरक्षा, जालसाजी तथा ठगीबाट मुक्ति, व्यावसायिक सेवा तथा कतिपय पक्षमा उचित सल्लाहसमेतको अपेक्षा गरेका हुन्छन् । आफ्ना ग्राहकको विश्वास आर्जन गरी तदनुरूप ग्राहकको व्यवसाय कारोबारको प्रकृति, शैली आदि विषयमा बैंकले प्राप्त गरेका सुचना तथा तथ्यहरूको संरक्षण गर्ने, अनुसचित प्रयोग हुन नदिने तथा ग्राहकलाई समेत उचित परामर्श र सल्लाह दिने कार्य ग्राहक संरक्षणको कार्य हो । बैंकिङ व्यवसाय ग्राहकमा नै आधारित भएको हुँदा आफूप्रति ग्राहकहरू आकर्षित गर्नु तथा ग्राहकहरूको संवेदनशीलताको संरक्षण गरिराख्नु आवश्यक हुन्छ । ग्राहक संरक्षणका सम्बन्धमा विभिन्न सैद्धान्तिक तथा व्यवहारिक आयामहरू विकसित भएका छन् जसमध्ये केहीलाई तल उल्लेख गरिएको छ :

- समान र न्यायोचित व्यवहार (Equitable and Fair Treatment) को सिद्धान्त
- उचित खुलासा तथा पारदर्शिता (Financial Education and Awareness) को सिद्धान्त
- व्यावसायिक व्यवहार तथा आचरण (Behaviour and work Ethics) को सिद्धान्त
- जालसाजीबाट सुरक्षा (Protections Against Fraud) को सिद्धान्त
- गोपनीयताको संरक्षण (Protection of Privacy) को सिद्धान्त
- गुनासो सुनुवाई (Complains and Handling) को सिद्धान्त
- प्रतिस्पर्धात्मकता (Competition) को सिद्धान्त

- बाह्य पक्ष (Third Parties) को संलग्नताको सिद्धान्त
- विवाद र हित (Conflict and Interest) को सिद्धान्त

CLIENT PROTECTION PRINCIPLE

The Client Protection Principles describe the minimum protection microfinance clients should expect from providers. These Principles are distilled from the path-breaking work of providers, international networks, and national microfinance associations to develop pro-consumer codes of conduct and practices. While the Principles are universal, meaningful and effective implementation will require careful attention to the diversity within the provider community and conditions in different markets and country contexts.

General Principles for Financial Consumer Protection

PRINCIPLE 1 Equitable and fair treatment

Banks should deal fairly and honestly with consumers at all stages of their relationship, so that it is an integral part of the culture of a bank. Care should also be made and special attention given to the needs of vulnerable persons and groups.

PRINCIPLE 2 Disclosure and transparency

Banks should provide up to date information about products and services to consumers. This information should be easily accessible, clear, simple to understand, accurate, not misleading and include any potential risks for the consumer. It should include the rights and responsibilities of each party, including the mechanism for either party to end the banking relationship, as well as details of fees, pricing and any potential penalties that the consumer may incur.

PRINCIPLE 3 Financial education and awareness

Banks should develop programmes and appropriate mechanisms to help existing and future consumers develop the knowledge, skills and confidence to appropriately understand risks, including financial risks and opportunities, make informed choices, know where to go for assistance when they need it.

PRINCIPLE 4 Behavior and work ethic

Banks should work in a professional manner for the benefit of customer during their relationships, where a bank is primarily responsible for the protection of the financial interests of the client.

PRINCIPLE 5 Protection against fraud

Banks should protect and monitor consumer deposits and savings and other similar financial assets through the development of control systems with a high level of efficiency and effectiveness to reduce fraud, embezzlement or misuse.

PRINCIPLE 6 Protection of privacy

Consumers financial and personal information should be protected through appropriate control and protection mechanisms. These mechanisms should define the purposes for which the data may be collected, processed, held, used and disclosed (especially to third parties).

PRINCIPLE 7 Complaints handling

Consumers should have access to adequate complaints handling mechanisms that are accessible, affordable, independent, fair, accountable, timely and efficient.

PRINCIPLE 8 Competition

Consumers should be able to search, compare and where appropriate, switch between products, services and providers easily and clearly at a reasonable cost.

PRINCIPLE 9 Third parties

Banks and their authorized agents should have as an objective, to work in the best interest of their consumers and be responsible for upholding financial consumer protection. Banks should also be responsible and accountable for the actions of their authorized agents.

PRINCIPLE 10 Conflict of interest

Banks should have a written policy on conflict of interest, and ensure that this policy will help to detect potential conflicts of interest. When the possibility of a conflict of interest arises between the bank and the third party, this should be disclosed to the consumer.

Consumer Responsibilities

The responsibilities of consumers will be supported by on-going consumer education and awareness programmes as well as initiatives by the various banks for their own consumers.

Consumer responsibilities include the following:

1 Be honest with the information you provide.

Always give full and accurate information when you are filling in any bank documents. Do not give false details or leave out important information.

2 Carefully read all information provided by your bank.

When you submit your application, you should receive full details on the obligations for your service or product. Make sure you have access to the details of your obligations, that you understand them and that you can comply with them.

Ask questions.

It is important to ask questions to bank employees about anything that is unclear or a condition that you are unsure about. The staff will answer any questions in a professional manner to help you in your decision making.

4 Know how to make a complaint.

You can be proactive in using this service and knowing how to escalate your issue to higher levels, if appropriate. Your bank will provide you with details on how to complain and the timeframe for their response.

5 Use the product or service in line with the terms and conditions.

Do not use the product or service, except in accordance with the terms and conditions associated with them, and after making sure of your complete understanding.

6 Avoiding risk.

Do not purchase a product or service where you feel that the risks do not suit your financial situation. Some financial products or services carry risks and your bank should clearly explain these to you.

---

7 Apply for products and/or services that meet your needs.

When making a request for a product or service, you should make sure that it suits your needs. You should disclose all financial obligations with all parties to ensure the decision is based on your ability to meet your additional obligations after contracting for the product or service.

---

8 Report unauthorized transactions to your bank.

If you have discovered unauthorized transactions on your account, you should report this to your bank immediately.

---

9 Do not disclose your banking information.

Under no circumstances should you provide any bank account details or other sensitive personal or financial information to any other party.

---

10 Talk to your bank if you are encountering financial difficulties.

By talking to your bank, you can discuss possible alternative repayment arrangements that will enable you to fully discharge your responsibilities.

KNOW YOUR CUSTOMERS / KYC

(KYC) is the process of a business identifying and verifying the identity of its clients. The term is also used to refer to the bank and anti-money laundering regulations which governs these activities. Know your customer processes are also employed by companies of all sizes for the purpose of ensuring their proposed agents, consultants, or distributors are anti-bribery compliant. Banks, insurers and export creditors are increasingly demanding that customers provide detailed anti-corruption due diligence information.

The objectives of KYC guidelines is to prevent banks from being used, intentionally or unintentionally, by criminal elements for money laundering activities. Related procedures also enable banks to better understand their customers and their financial dealings. This helps them manage their risks prudently. Banks usually frame their KYC policies incorporating the following four key elements:

- Customer Acceptance Policy;
- Customer Identification Procedures;
- Monitoring of Transactions; and
- Risk management.

KYC controls typically include the following:

- Collection and analysis of basic identity information such as Identity documents (referred to in US regulations and practice as a "Customer Identification Program" or CIP)
- Name matching against lists of known parties (such as "politically exposed person" or PEP)
- Determination of the customer's risk in terms of propensity to commit money laundering, terrorist finance, or identity theft
- Creation of an expectation of a customer's transactional behavior
- Monitoring of a customer's transactions against expected behavior and recorded profile as well as that of the customer's peers

Customer Due Diligence

- It is the upgraded version of know your customer
- Many experts say that a sound Customer Due Diligence (CDD) program is the best way to prevent money laundering. Knowledge is what the entire anti-money laundering compliance program is built upon. The more you and your institution know, the better money laundering abuses can be prevented.

A sound CDD program should include these 7 elements:

- Full identification of customer and business entities, including source of funds and wealth when appropriate.
- Development of transaction and activity profiles of each customer's anticipated activity.
- Definition and acceptance of the customer in the context of specific products and services.
- Assessment and grading of risks that the customer or the account present.
- Account and transaction monitoring based on the risks presented.
- Investigation and examination of unusual customer or account activity.
- Documentation of findings.

For better KYC management each new customer who opens a personal account should be asked for:

- Legal name and any other names used (such as maiden name).
- Correct permanent address (the full address should be obtained; a postal box number is usually not sufficient).
- Telephone and fax numbers and e-mail address.
- Date and place of birth.
- Nationality.
- Occupation, position held and name of employer.
- An official personal identification number or other unique identifier contained in an unexpired, official, government-issued document (e.g., passport, identification card, residence permit, driver's license)
- Type of account and nature of the banking relationship.
- Signature.

The institution should verify this information by at least one of the following methods:

- Confirming the date of birth from an official document (e.g., birth certificate, passport, identity card).
- Confirming the permanent address using an official document (e.g., utility bill, tax assessment, bank statement, letter from a public authority).
- Contacting the customer by telephone, letter or e-mail to verify the information supplied after an account has been opened (a disconnected phone, returned mail, or incorrect e-mail address should warrant further investigation).

Know Your Employee

- A Know Your Employee (KYE) program means that the institution as a program in place that allows it to understand an employee's background, conflicts of interest and susceptibility to money laundering complicity. Policies, procedures, internal controls, job descriptions, code of conduct/ethics, levels of authority, compliance with personnel laws and regulations, accountability, monitoring, dual control, and other deterrents should be firmly in place.

ग्राहकको पहिचान (Know your Customer)

आफ्ना ग्राहक को हुन् ? उनीहरूको व्यावसायिक हैसियत, इमान्दारी, प्रतिष्ठा कस्तो रहेको छ ? उनीहरूको आफ्नो संस्था वा व्यवसायबाट अपेक्षा गरेको विषय के हो भन्ने जस्ता कुराको जानकारी हासिल गरी आफ्नो व्यावसायिक उद्देश्य अनुसार ग्राहक सम्बन्ध र सम्पर्क कायम राख्नु नै ग्राहक पहिचान हो । यस क्रममा आफ्ना ग्राहकका आधारभूत सूचनाहरू प्राप्त गर्न सक्नु पर्दछ । कारोबारका फाइदा तथा जोखिम पक्षको मूल्यांकनका लागि पनि ग्राहक पहिचानको आवश्यक रहन्छ ।

ग्राहक पहिचान भनेको के हो ? ग्राहक पहिचान कसरी हुन्छ ?

ग्राहक पहिचान भनेको बैकमा कारोबार गर्ने आफ्ना ग्राहकहरूको बारेमा थाहा पाउने, आम्दानीको स्रोत चिन्ने, उनीहरूको व्यवसायको बारेमा जानकारी प्राप्त गर्नको लागि बैकले आफ्ना ग्राहकहरूको बारेमा राख्ने रेकर्ड हो । यसमा आफ्ना ग्राहकको बारेमा सम्पूर्ण विषयबस्तुहरूको यथासम्भव जानकारी राख्ने काम गरिन्छ । ग्राहकले जम्मा गर्न ल्याएको निक्षेप तथा आफुले लगानी गरेको कर्जाको बारेमा स्पष्ट थाहा पाउन पनि ग्राहक पहिचान गर्नुपर्दछ । यसरी उनीहरूको बारेमा सम्पूर्ण जानकारी राख्दा कुन ग्राहक कस्तो प्रकृतिको छ ? कर्जा लिएको भए कस्तो मनस्थितिले

कर्जा लिएको हो ? जस्ता कुराहरुको जानकारी प्राप्त गर्न सकिन्छ । तसर्थ, **KYC** बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले आफ्नो ग्राहकको बारेमा अनिवार्य सम्पूर्ण विवरणहरु राख्नु पर्छ भन्ने विश्व्यापी नियम हो । मुख्यतया: वित्तीय अपराध, अनियमितता, भ्रष्टाचार, मुद्रा अपचलन, आतंककारी गतिविधि, लागुपदार्थ कारोबार आदि जस्ता कार्यहरुलाई निरुत्साहित गर्ने अभिप्रायले र यस्ता कार्यहरुबाट बैंकिंग माध्यमको प्रयोग गरी सम्पत्ति शुद्धिकरण गर्न सक्ने भएकोले बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ग्राहकको सम्पूर्ण विवरण अनिवार्य रुपमा राख्नुपर्ने हुन्छ । यसबाट बैंक खातामा जम्मा हुने रकमको श्रोत पहिचान हुन्छ । नेपालमा ने.रा.बै. ले सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुलाई आफ्ना ग्राहकको **KYC** अनिवार्य रुपमा राख्नुपर्ने निर्देशन जारी गरेको छ ।

ग्राहक पहिचानका फाइदाहरु :-

१. ग्राहकको यथार्थ जानकारी हुने भएकोले ग्राहकसंग सम्बन्धित जोखिमहरुको पहिचान तथा समयमै निराकरण हुने ।
२. ग्राहक तथा निजको व्यवसायमा निगरानी राखी व्यवसायको सफल सु-सञ्चालनका लागि सहयोग हुने ।
३. ग्राहक पहिचानको माध्यमबाट ग्राहकलाई आवश्यक सेवा तथा सुविधाहरुको पहिचान गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले सेवा विक्रीमा प्रभावकारिता ल्याउन सकिन्छ ।

४. ग्राहक पहिचान तथा तिनको नियमित निगरानीका कारण शंकास्पद कारोबार, अस्वाभाविक प्रकृतिका कारोबार, कारोबारमा आएको असामान्य वृद्धि वा परिवर्तन, आयश्रोत नखुलेको वा नखुलाएको, चित्त नबुझ्दो कारोबार, आतंकवादी वा अपराधिक गतिविधिमा संलग्न हुन सक्ने कारोबार आदिको पहिचान एवं नियन्त्रणमा सहयोग पुग्न जान्छ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरिङ्ग) निवारण ऐन, २०६४

परिच्छेद - ३

ग्राहकको पहिचान तथा कारोबार सम्बन्धी व्यवस्था

- **बेनामी वा काल्पनिक नाममा कारोबार गर्न नहुने** : सूचक संस्थाले बेनामी वा काल्पनिक नाममा खाता खोल्न वा कुनै प्रकारको कारोबार गर्न वा गराउन हुँदैन ।
- **शेल बैंक स्थापना वा सञ्चालन गर्न नहुने** :
  - ✓ कसैले नेपालमा वा नेपालको भूभाग मार्फत शेल बैंक स्थापना तथा सञ्चालन गर्न हुँदैन ।
  - ✓ नेपालको कुनै वित्तीय संस्थाले शेल बैंक वा शेल बैंकलाई कारोबार गर्न दिने कुनै पनि वित्तीय वा अन्य संस्थासँग व्यावसायिक सम्बन्ध स्थापना गर्न वा त्यस्तो व्यावसायिक सम्बन्धलाई निरन्तरता दिन हुँदैन ।
- **ग्राहकको पहिचान गर्नु पर्ने** : सूचक संस्थाले देहाय बमोजिमको कार्य गर्दा ग्राहकको सही रुपमा पहिचान तथा सोको सम्पुष्टि भरपर्दो स्रोतबाट प्राप्त कागजात, तथ्याङ्क वा जानकारीका आधारमा गर्नु पर्नेछ :-
  - (क) व्यावसायिक सम्बन्ध स्थापना गर्दा,
  - (ख) खाता खोल्दा,
  - (ग) तोकिएको रकमभन्दा बढीको आकस्मिक कारोबार गर्दा,
  - (घ) विद्युतीय माध्यमबाट कोष स्थानान्तरण (वायर ट्रान्सफर) गर्दा,
  - (ङ) ग्राहकको पहिचानको लागि पहिले लिएको जानकारीको सत्यता वा पर्याप्ततामा शङ्का लागि थप सम्पुष्टि गर्नु पर्दा,
  - (च) सम्पत्ति शुद्धीकरण वा आतङ्कवादी कृयाकलापमा वित्तीय लगानी भएको शङ्का लागि थप सम्पुष्टि गर्नु पर्दा,
  - (छ) उच्च जोखिमयुक्त ग्राहक वा उच्चपदस्थ व्यक्तिले प्रत्येक कारोबार गर्दा, वा
  - (ज) नियमनकारी निकायले तोकिएको अन्य कुनै कार्य गर्दा ।
- **सूचक संस्थाले आफ्ना ग्राहकको सही रुपमा पहिचान तथा सोको सम्पुष्टि गर्न देहाय बमोजिमका उपाय अपनाउनु पर्नेछ** :-
  - (क) कारोबार वा व्यावसायिक सम्बन्ध तथा सोको उद्देश्य वा लक्षित प्रकृतिको बारेमा उपयुक्त सूचना तथा जानकारी लिने,
  - (ख) ग्राहक प्राकृतिक व्यक्ति भएमा तोकिएका बमोजिम कागजात समेतका आधारमा निजको नाम, ठेगाना र जन्ममिति लगायतका विवरण प्राप्त गर्ने,
  - (ग) ग्राहक कानूनी व्यक्ति भएमा तोकिएका कागजात समेतका आधारमा सोको स्वामित्व तथा नियन्त्रण पद्धतिको बारेमा सूचना तथा जानकारी लिने तथा सम्पुष्टि गर्ने,
  - (घ) अन्य व्यक्तिको तर्फबाट व्यावसायिक सम्बन्ध स्थापना वा कारोबार गर्ने भए जसका तर्फबाट त्यस्तो सम्बन्ध वा कारोबार गर्न खोजिएको हो निज तथा निजको तर्फबाट काम गर्ने व्यक्तिको पहिचान तथा सम्पुष्टि गर्ने र अख्तियारनामा सहितको कागजात लिने,
  - (च) नियमनकारी निकायले तोकिएका अन्य उपाय अवलम्बन गर्ने ।
- **गैरवित्तीय पेशाकर्मी वा व्यवसायीको रुपमा रहेका देहायका सूचक संस्थाले देहायका ग्राहकको पहिचान तथा सम्पुष्टि गर्नु अनिवार्य हुने छैन**
  - (क) क्यासिनोले एक दिनमा दुईलाख रुपैयाँ वा सोभन्दा कमको कारोबारमा संलग्न हुने ग्राहकको,
  - (ख) बहुमूल्य धातु तथा वस्तुको कारोबार गर्ने व्यवसायीले एक दिनमा दशलाख रुपैयाँ वा सोभन्दा कम रकमको कारोबार गर्ने ग्राहकको ।
- **उच्चपदस्थ व्यक्तिको पहिचान सम्बन्धी विशेष व्यवस्था** : सूचक संस्थाले ग्राहक वा वास्तविक धनीको रुपमा रहेको विदेशी उच्चपदस्थ व्यक्ति र व्यावसायिक कारणले उच्च जोखिमयुक्त देखिएको अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाको उच्चपदस्थ व्यक्ति वा स्वदेशी उच्चपदस्थ व्यक्तिसँग व्यावसायिक सम्बन्ध स्थापना गर्दा वा कारोबार गर्दा देहायको अतिरिक्त उपाय अपनाउनु पर्नेछ :-
  - (क) व्यावसायिक सम्बन्ध स्थापना गर्नु अघि सूचक संस्थाको व्यवस्थापन हेर्ने उच्च अधिकारीको स्वीकृति लिने,

(ख) विद्यमान ग्राहक उच्चपदस्थ व्यक्ति भएको थाहा हुन आएमा तत्काल खण्ड (क) बमोजिमको स्वीकृति लिने,
(ग) ग्राहक वा वास्तविक धनीको सम्पत्ति तथा कोषको स्रोत पहिचान गर्न पर्याप्त उपाय अवलम्बन गर्ने,
(घ) ग्राहक तथा निजसँगको व्यावसायिक सम्बन्ध वा कारोबारको सम्बन्धमा निरन्तर रूपमा अनुगमन गर्ने,

(ङ) बृहत् ग्राहक पहिचान सम्बन्धी उपाय अवलम्बन गर्ने ।

- **वास्तविक धनीको पहिचान गर्नु पर्ने :** सूचक संस्थाले व्यावसायिक सम्बन्ध स्थापना गर्दा वा कारोबार गर्दा वास्तविक धनीको पहिचान तथा सम्पुष्टि गर्नको लागि आवश्यक मनासिव उपायहरु अपनाउनु पर्नेछ ।
- **जोखिमको पहिचान, मूल्याङ्कन तथा व्यवस्थापन गर्नु पर्ने :** सूचक संस्थाले आफ्नो देश, भौगोलिक क्षेत्र, व्यवसाय वा पेशा, कार्यक्षेत्र, ग्राहक, सेवा वा उत्पादन, कारोबार तथा वितरण माध्यम समेतका आधारमा सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी कृत्याकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी जोखिमको पहिचान तथा मूल्याङ्कन गर्नु पर्नेछ ।
- **बृहत् ग्राहक पहिचान सम्बन्धी व्यवस्था :** सूचक संस्थाले देहायका ग्राहकसँग व्यावसायिक सम्बन्ध स्थापना गर्दा वा कारोबार गर्दा बृहत् ग्राहक पहिचान सम्बन्धी उपयुक्त उपायहरु अपनाउनु पर्नेछ :-

(क) जोखिम मूल्याङ्कनबाट उच्च जोखिमयुक्त देखिएको ग्राहक,

(ख) आर्थिक वा कानूनी उद्देश्य स्पष्ट नदेखिने जटिल, ठूलो वा अस्वभाविक प्रवृत्तिको कारोबार गर्ने ग्राहक,

(ग) सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी कृत्याकलापमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड पालना नगर्ने वा आंशिक रूपमा मात्र पालना गर्ने भनी अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा पहिचान भएको मुलुकको ग्राहक,

(घ) उच्चपदस्थ व्यक्ति र त्यस्तो व्यक्तिको परिवारको सदस्य तथा निजसँग सम्बद्ध व्यक्ति वा ग्राहक,

(च) उच्च जोखिमयुक्त नयाँ उपकरण (प्रोडक्ट) वा सेवा प्रयोग गर्ने ग्राहक,

(छ) सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी कृत्याकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी कसूर वा अन्य कुनै कसूरमा शङ्का लागेको ग्राहक, वा

(ज) नियमनकारी निकायले तोकिएको अन्य ग्राहक ।

- **सरलीकृत ग्राहक पहिचान सम्बन्धी व्यवस्था :** सूचक संस्थाले सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी कृत्याकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी जोखिम कम देखिएको ग्राहक वा कारोबारका सम्बन्धमा सरलीकृत ग्राहक पहिचान तथा सम्पुष्टि सम्बन्धी व्यवस्था अपनाउन सक्नेछ ।
- **विद्यमान ग्राहकको पहिचान सम्बन्धी व्यवस्था :** सूचक संस्थाले यो दफा प्रारम्भ हुँदाका बखत खाता सञ्चालन गरिरहेका वा व्यावसायिक सम्बन्ध कायम रहेका विद्यमान ग्राहक तथा वास्तविक धनीको सम्बन्धमा भएको ग्राहकको पहिचान तथा सम्पुष्टि र सोको पर्याप्तताको पुनरावलोकन गरी त्यस्ता ग्राहक तथा वास्तविक धनीको प्रकार र प्रकृति, व्यावसायिक सम्बन्ध, कारोबार, उत्पादन वा सेवा, देश वा भौगोलिक क्षेत्र वा वितरण प्रणालीको जोखिमका आधारमा यस परिच्छेद बमोजिम ग्राहकको पहिचान तथा सम्पुष्टि गर्नु पर्नेछ ।
- **ग्राहकको पहिचान गर्नु पर्ने समय :** सूचक संस्थाले खाता खोल्नु वा व्यावसायिक सम्बन्ध कायम गर्नु अगावै, व्यावसायिक सम्बन्ध कायम रहेको अवस्थामा तथा आकस्मिक कारोबार (अकेजनेल ट्रान्जेक्सन) गर्दा ग्राहक तथा वास्तविक धनीको पहिचान तथा सोको सम्पुष्टि गर्नु पर्नेछ ।
- **निरन्तर अनुगमन गर्ने :** सूचक संस्थाले देहायको कार्य गरी ग्राहक, वास्तविक धनी वा कारोबारका सम्बन्धमा निरन्तर अनुगमन (अनगोइङ ड्यु डिलिजेन्स) गर्नु पर्नेछ :-
- **तेस्रो पक्षबाट ग्राहक पहिचान तथा सम्पुष्टि गराउन सकिने :** देहायको अवस्थामा सूचक संस्थाले ग्राहक पहिचान तथा सम्पुष्टि सम्बन्धी केही कार्य तेस्रो पक्षबाट गराउन सक्नेछ :-

(क) ग्राहकको पहिचान तथा सम्पुष्टि यस परिच्छेद बमोजिम हुने कुरामा सूचक संस्था विश्वस्त भएमा,

(ख) यस परिच्छेद बमोजिम आवश्यक ग्राहकको पहिचान तथा सम्पुष्टि गर्न प्रयोग गरिएका सम्पूर्ण कागजात तथा विवरण सम्बन्धी जानकारी सूचक संस्थालाई तत्काल प्राप्त हुने भएमा, र

(ग) ग्राहक पहिचान तथा सम्पुष्टि गर्न प्रयोग गरिएका सम्पूर्ण कागजात, विवरण तथा जानकारी सूचक संस्थाले मागेका बखत विना कुनै विलम्ब प्राप्त हुने सुनिश्चित भएमा ।

- **नयाँ प्रविधि वा आफैं उपस्थित नहुने ग्राहक वा कारोबार सम्बन्धी व्यवस्था :** (१) सूचक संस्थाले प्रचलनमा आइसकेका वा नयाँ उपकरण तथा व्यापारिक अभ्यास, आफैं उपस्थित नहुने ग्राहक वा कारोबार, वितरण प्रणाली वा नवीन वा विकासको क्रममा रहेको प्रविधिबाट सिर्जना हुन सक्ने सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी कृत्याकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी जोखिमको पहिचान तथा सोको मूल्याङ्कन गर्नु पर्नेछ ।
- **खास कारोबारमा विशेष ध्यान दिनु पर्ने :** (१) सूचक संस्थाले देहायका कारोबारका सम्बन्धमा विशेष ध्यान दिनु पर्नेछ :-

(क) आर्थिक वा कानूनी उद्देश्य स्पष्ट नदेखिने जटिल, ठूलो वा अस्वभाविक प्रवृत्तिको सबै कारोबार,

(ख) सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी कृत्याकलापमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डको पालना नगर्ने वा आंशिक रूपमा मात्र पालना गर्ने भनी पहिचान भएको मुलुकको व्यक्ति, संस्था वा कानूनी प्रबन्धसँगको व्यावसायिक सम्बन्ध वा कारोबार, वा

(ग) नियमनकारी निकायले तोकिएको अन्य कारोबार ।

- **सूचक संस्थाको दायित्व :**

(क) ग्राहकको पहिचान, व्यावसायिक सम्बन्ध, अनुगमन, कारोबारको सूचना, अभिलेख लगायतका अन्य दायित्वका सम्बन्धमा आन्तरिक नीति, प्रकृया तथा नियन्त्रण सम्बन्धी व्यवस्था,

- (ख) निरन्तर अनुगमन सम्बन्धी व्यवस्था,
  - (ग) यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम वा जारी भएको निर्देशिका वा निर्देशनको पालना गर्ने वा गराउने व्यवस्था,
  - (घ) उच्च मर्यादा भएका कर्मचारी कायम गर्न कर्मचारी भर्ना लगायतका विषयमा कार्यविधिको पर्याप्त व्यवस्था,
  - (ङ) कर्मचारीलाई नियमित रुपमा तालीम तथा पुनर्ताजगी सम्बन्धी व्यवस्था,
  - (च) काम कारबाहीको स्वतन्त्र रुपमा अनुगमन, निरीक्षण, लेखापरीक्षण गरी अभिलेख अद्यावधिक गर्ने प्रभावकारी व्यवस्था,
  - (छ) शंकास्पद कारोबारको पहिचान तथा जानकारी सम्बन्धी व्यवस्था,
  - (ज) यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम वा जारी गरिएको निर्देशिका वा दिएको निर्देशन बमोजिमको दायित्व पूरा गर्ने र सोको प्रभावकारिता मूल्याङ्कन गर्न आवश्यक हुने अन्य व्यवस्था, र
  - (झ) नियमनकारी निकायले तोकिएका अन्य व्यवस्था ।
- **शाखा कार्यालय वा सहायक कम्पनीको दायित्व :** एकै समूह अन्तर्गत नेपाल वा विदेशमा सञ्चालित सूचक संस्था वा विदेशमा शाखा कार्यालय वा अधिकांश स्वामित्व रहने गरी संस्था स्थापना गर्ने सूचक संस्थाले यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम वा जारी भएको निर्देशिका वा दिएको निर्देशन बमोजिम सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी कृत्याकलापमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धी व्यवस्थाको पालना समूहगत रुपमा गर्नु पर्नेछ ।

मुद्रा बजार र पूँजी बजार

मुद्रा बजार

व्यक्ति, संस्था, व्यावसायिक फर्म र सरकारी निकायसँग भएका अल्पकालीन वित्तीय, उपकरणको खरिद विक्री हुने स्थानलाई मुद्रा बजार (Money market) भनिन्छ। सामान्यतया अल्पकालीन वित्तले एक वर्षभन्दा कम अवधिका लागि निष्कासन गरिएका सरकारी वा संस्थागत ऋणहरूलाई संकेत गर्दछ। यी ऋण पत्रहरू एक वर्षभन्दा कम समयमा परिपक्व हुन्छन्। यस बजारमा खरिद विक्रीको प्रक्रियामा विनिमय बिल, ट्रेजरी बिल, अल्पकालिन सरकारी सुरक्षण, सञ्चय प्रमाणपत्र, प्रतिज्ञापत्र आदिको क्रय विक्रय गरिन्छ। मुद्रा बजारमा मुद्राकै प्रयोग नभएर यसमा निकट मुद्रा (near money) व अल्पकालीन ऋणको कारोबार हुन्छ। अतः निकट मुद्राको कारोबार हुने स्थानलाई मुद्रा बजार भनिन्छ। मुद्रा बजार भनेको त्यो स्थल हो, जहाँ मुद्राको खरिद वा विक्री गर्ने, बचत वा लगानी गर्ने, सापटी वा कर्जा दिने कारोबार हुने गर्दछ। मुद्रा बजारमा मुद्राको अल्पकालीन कारोबार हुन् गर्दछ। अल्पकालीन अवधि भन्नाले एकवर्षभित्र हिसाब मिलान (Settlement) हुने गरी गरिएको कारोबारलाई लिने गरिन्छ। बैंक वा वित्तीय संस्थाहरू मुद्रा बजारका अभिन्न अंग हुन् जसले बचत संकलन गर्ने, ऋण प्रवाह गर्ने जस्ता कार्यबाट बचत गर्ने समूह (Savers) र लगानी गर्ने समूह (Investors) को बीचमा मध्यस्थताको कार्य गर्दछन्। मुद्रा बजारमा मुद्राको खरिद विक्री वा माग तथा आपूर्ति बीचको सन्तुलन त्यसको मूल्य (Price) ले निर्धारण गर्ने गर्दछ। मुद्रा बजारको मूल्य भनेको ब्याजदर (Interest rate) हो। मुद्रा बजारमा खास गरेर तरल सम्पत्तिको मात्र कारोबार (deals) हुने गर्दछ। विविध किसिमका अल्पकालीन पूँजीको माग तथा सोको आपूर्ति मुद्रा बजारबाट हुने गर्दछ, जसलाई विभिन्न तत्वहरूले असर गर्दछन्। मुद्रा बजारमा माग तथा आपूर्ति बीचको चलखेल (Movement) का विभिन्न सूचकांकहरू (Indicators) ले बजारको माग तथा आपूर्तिको दबाव (Pressure) लाई संकेत गर्दछन्। जुन संकेतलाई मौद्रिक नीति निर्माणमा महत्वपूर्ण संकेत सावित हुने गर्दछन्।

मुद्राको बजारको स्वरूप

संस्थागत रुपमा हेर्दा मुद्रा बजार र पूँजी बजारको बीचमा समानता देखिए तापनि कारोबारको अवधिको आधारमा यी दुवैलाई पृथक रुपमा हेर्न सकिन्छ। मुद्रा बजारको कारोबार हुने स्थल बैंक, वित्त कम्पनीहरू, वित्तीय कारोबार गर्ने सहकारी संस्था, बचत तथा ऋणको कारोबार गर्ने गैरसरकारी संस्था आदि संस्थागत स्थल हुन भने साहु महाजन दाजुभाइ, आफन्त, साथीभाइ र व्यापारीबाट गरिने मुद्राको लेनदेन स्थल अनौपचारिक (Informal) क्षेत्रका मुद्रा बजार हुन्। नेपालमा

अधिकांश कारोबारको भुक्तानी मुद्राबाट नै हुने गर्दछ र लेनदेनको हिसाब मिलान कुर्यामा मुद्राले निकै सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ ।

मुद्रा बजारका कार्यहरु (Functions of Money Market)

व्यक्तिगत आवश्यकताको परिपूर्ति र आर्थिक विकासको सवालमा मुद्रा बजारको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । मुद्रा बजारले निर्वाह गर्ने भूमिकाको आधारमा यसका निम्न लिखित कार्यहरु रहेको देखिन्छ ।

१. पूँजीको परिचालन
२. बचतको उपयोग
३. बैंकको विकास
४. सरकारलाई सहयोग
५. मौद्रिक नीतिको प्रभावकारिता
६. व्यापारको विस्तार
७. धनको तरलता
८. आय असमानताको कमि

मुद्राको मूल्य

ब्याजदर पूँजी अर्थात् तरलताको उपयोग गरे बापत एउटा निश्चित अवधिमा भुक्तानी गरिने पूँजीका आवधिक मूल्य हो । यसले बजारमा मुद्राको माग र आपूर्तिलाई प्रभाव पार्दछ । यदि ब्याजदर उच्च रहेमा बजारमा तरलताको खाँचो बढी भएको अनुमान गरिन्छ भने ब्याजदर कम हुँदा मुद्रा बजारमा प्रशस्त तरलता छ भन्ने बुझिन्छ । अतः मुद्रा बजारको तरलताको अवस्था संकेत गर्ने विभिन्न परिसूचकमध्ये ब्याजदर पनि एउटा प्रमुख संकेत हो । मुद्रा बजारमा विभिन्न किसिमका ब्याजदरहरु प्रचलनमा रहेका पाइन्छन् । यस्ता दरहरु मुद्राको स्वरूपमा भर पर्दछ । उदाहरणको लागि निक्षेप दर, कर्जा दर, ट्रेजरी बिलको दर, रिपो दर (Repo rates), अन्तर बैंक दर, केन्द्रीय बैंकको बैंकदर, अर्थात् पुनकर्जा दर आदि मुद्रा बजारमा प्रचलित ब्याजदर हुन् ।

ब्याजदरको स्वरूपलाई हेर्दा नेपालमा संस्थागत क्षेत्रमा प्रचलित ब्याजदर अनौपचारिक क्षेत्रको ब्याजदर भन्दा निकै कमी रहेको र हालका वर्षहरुमा आएर बैंक एवं वित्तीय संस्थाको विकासले अनौपचारिक क्षेत्रको कारोबारमा उल्लेख्य कमी आएको अनुमान गरिएको छ ।

मुद्रा बजारका चर (Money Market Variables)

मुद्रा बजार मुद्राको अल्पकालीन कारोबार हुने स्थल भएकोले यसको अध्ययन गर्दा मुद्रा बजारका विभिन्न चरहरुको अध्ययन गर्नु हुन्छ । मुद्रा बजारका चरहरुलाई विस्तृत रूपमा अध्ययन गर्नुपर्दा मुद्राको माग तथा आपूर्ति, बैंक कर्जा, रिजर्भ, अल्पकालीन निक्षेप, अल्पकालीन ब्याजदर, बैंकदर, रिपो दर, अन्तर बैंक कर्जा अथवा लगानी दर, Call money rate,

अल्पकालीन लगानी दर, ट्रेजरी बिलको दर, बोन्ड दर, विदेशी मुद्रा सटहीमा लिने कमिशन लिने कमिशन दर, ट्राभलर चेकमा लिने कमिशन दर आदिलाई अध्यन गर्नुपर्ने हुन्छ।

नेपालमा मुद्रा बजारको विकास

नेपालको मुद्रा बजारको विकासको अवस्थालाई हेर्दा संस्थागत अर्थात् सांगठनिक मुद्रा बजारलाई लिनुपर्ने हुन्छ।

शुरुमा मुद्रा बजारको कारोबार वि.सं. १९९४ मा स्थापित नेपाल बैंक लि. बाट भएको र पछि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको स्थापनापछि भएको देखिन्छ।

नेपालमा वि.सं. २०४१ सम्म सरकारी स्तरका बैंकबाट मात्र मुद्रा बजारको कारोबार भएको र यस अवधिसम्म मुद्रा बजारमा नयाँ नयाँ उपकरणको प्रयोग खासै भएको देखिँदैन, त्यति बेलासम्म बैंकको व्यवसायिक कारोबार परम्परागत रुपमा मात्र सम्पादन भएको देखिन्छ।

वि.सं. २०४१ देखि नेपालको बैंकिङ व्यवसायमा उदारता अपनाइयो जसको फलस्वरुप निजी क्षेत्रको मुद्रा बजारमा विभिन्न वित्तीय संस्थाहरुको संस्थागत विकास, नयाँ नयाँ उपकरणको प्रयोग, मुद्रा बजारमा खेलाडी (Player) हरूको वृद्धि, विश्वासको वातावरण आदि बढ्दै गए, फलस्वरुप नेपालको मुद्रा बजार परिपक्व तथा विस्तार हुँदै गएको देखिन्छ।

पूँजी बजार

दीर्घकालीन वित्तीय साधनको कारोबार गर्ने संस्थागत प्रणालीलाई पूँजी बजार (Capital Market) भनिन्छ। दीर्घकालीन वित्तीय साधनले एक वर्षभन्दा बढी अवधिको लागि निष्कासन गरिएका सरकारी र संस्थागत ऋणहरुलाई जनाउँछ।

पूँजी बजार पूँजीका विभिन्न रुप जस्तै Physical capital र Financial capital को कारोबार हुने स्थल हो। पूँजी कुनै फर्म अथवा कम्पनीको उत्पादनका विभिन्न साधनहरुमध्ये एउटा महत्वपूर्ण साधन हो। Physical capital भनेको पूँजीको भौतिक स्वरुप जस्तै मेशिन कल कारखाना, ट्रक, हवाईजहाज, फर्म, घर, विल्डीङ, अपार्टमेन्ट, बाटो, स्कूल, शैक्षिक सामग्री, जमिन, कुनै संगठन अथवा व्यक्तिले प्रयोग गरेको भौतिक सामग्री आदि हुन् भने financial Capital त्यस्तो Fund अथवा पूँजी हो जुन भौतिक पूँजी खरिद गर्न वा भाडामा लिन प्रयोग गरिन्छ। भौतिक पूँजी र वित्तीय पूँजी दुवै अलग अलग हुन तापनि यी दुवैमा एक आपसमा घनिष्ठ सम्बन्ध रहेको हुन्छ।

कुनै पनि फर्म, कम्पनी अथवा संस्थाले वित्तीय पूँजी संकलन गर्दा ऋणपत्रहरु जारी गरेर र नयाँ शेयर जारी गरेर गर्ने गर्दछन्। ऋण लिएर अथवा बोन्डहरु जारी गरेर संकलन गरेको पूँजी निश्चित ब्याजसहित निश्चित अवधिमा फिर्ता भुक्तानी गर्नुपर्ने हुन्छ भने शेयर जारी गरेर गरिने पूँजीलाई फर्म, कम्पनी अथवा संस्थाले मुनाफा गरेमा लाभांशको रुपमा मुनाफा दिनुपर्ने हुन्छ। अतः शेयर विक्री गर्नु भनेको कम्पनीको स्वामित्व (Ownership) हस्तान्तरण गर्नु हो, जसलाई ब्याज भुक्तानी गर्नु नपर्ने तर नाफा/घाटमा हिस्सा पाउने र कम्पनी सञ्चालनमा समेत सहभागी हुन पाउने हुन्छ। कुनै फर्म अथवा शेयर (Stock) को विक्री कुनै अन्य फर्म अथवा व्यक्तिसँग स्वामित्व सहभागिताको एउटा सम्झौता हो, जसमा शेयर खरिद कर्तालाई निश्चित अधिकारसहित मुनाफामा सहभागी गराइएको हुन्छ।

शेयरको पहिलो पटक जारी भएको अवस्थालाई प्राथमिक बजार (Primary Market) भनिन्छ भने त्यसपछि गरिने खरिद विक्रीलाई दोस्रो बजारको कारोबार भनिन्छ। त्यस्तो कारोबार हुने स्थलगतलाई शेयर बजार (Stock Market) पनि भनिन्छ। यस्तो शेयर कारोबारको लागि अन्तरराष्ट्रिय रुपमा ख्याति कमाएका शेयर बजारहरु न्यूयोर्क स्टक एक्सचेन्ज,

अमेरिकन स्टक एक्सचेन्ज, लण्डन स्टक एक्सचेन्ज, टोकियो स्टक एक्सचेन्ज, सिंगापुर स्टक एक्सचेन्ज, बम्बै स्टक एक्सचेन्ज आदि छन् । नेपालको शेयर बजारको कारोबार हुने स्थल नेपाल स्टक एक्सचेन्ज हो र शेयर कारोबारको सूचकांकलाई नेप्से भनिन्छ । नेप्से भनेको शेयरको खरिद विक्री मूल्यलाई दर्शाउने एउटा सूचकांक हो ।

पूँजी बजारको स्वरूप

पूँजी बजारको कारोबार गर्ने संस्थाहरु वाणिज्य बैंक, विकास बैंक, बचत गर्ने Saving Society, सहकारी, वित्त कम्पनी, सेक्युरिटी मार्केट, स्टक मार्केट आदि हुन् । पूँजी बजारमा कारोबार हुने प्रमुख कुराहरु दीर्घकालीन निक्षेप, दीर्घकालिन कर्जा, दीर्घकालीन लगानी, शेयर बोण्ड आदि रहेका छन् । सरसर्ति हेर्दा पूँजी बजार र मुद्रा बजारको स्वरूपमा खासै भिन्नता देखिँदैन । यी दुवै बजारलाई छुट्याउन अथवा छुट्याएर हेर्न गाह्रो हुन्छ । यसको फरक छुट्याउन यस्ता संस्थाबाट गरिएको सापटी, लगानी अथवा कारोबारलाई आवधिक रुपमा छुट्याएर हेर्नुपर्ने हुन्छ ।

यसका निम्न लिखिन मौलिक विशेषताहरु रहेका हुन्छन् ।

१. पूँजी बजार दीर्घकालीन ऋणको माग पुरा गर्ने राष्ट्रव्यापी सङ्गठित वित्तीय संयन्त्र हो ।
२. यसमा विभिन्न उपबजार मार्फत कारोबार सञ्चालन हुन्छ ।
३. यस बजारमा वित्तीय साधन वा साखपत्रको कारोबार हुन्छ ।
४. यसमा व्यक्तिगत सम्बन्ध आवश्यक नभएर अवैयक्तिक कारोबार गरिन्छ ।
५. विकसित पूँजी बजार प्राथमिक र द्वितीय बजार गरी दुई प्रकारमा बाँडिएको हुन्छ ।
६. विकसित मुद्रा बजारमा पर्याप्त मौद्रिक उपकरणहरु हुन्छन् ।

नेपालमा पूँजी बजारको विकास

नेपालमा पूँजी बजारको विकासक्रमलाई हेर्दा मुद्रा बजारको विकास सँगसँगै यसको विकास भएको देखिन्छ । वि.सं. १९९४ को नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना तथा विराटनगर जुट मिलको शेयर निष्काशन, नेपाल औद्योगिक विकास निगम, कृषि विकास बैंक, कर्मचारी सञ्चयकोष आदिको स्थापनाको क्रमसँगै पूँजी बजारको विकास भएको देखिन्छ ।

कम्पनी ऐन, २०२१ को व्यवस्था, सरकारी बण्डको निष्कासन तथा

वि.सं. २०३७ मा सेक्युरिटी खरिद विक्री केन्द्रको स्थापना आदिले नेपालमा पूँजी बजारको विकास क्रम पनि मुद्रा बजारको विकासक्रम सँगसँगै भएको देखिन्छ ।

सेक्युरिटी खरिद विक्री केन्द्र मुख्य उद्देश्य नेपालमा पूँजी बजारको विकास र विस्तार गर्नु रहेको देखिन्छ । उक्त सेक्युरिटी खरिद विक्री केन्द्र ई.सं. १९९३ मा Nepal stock Exchange मा परिणत भएको र छोटकारीमा यसलाई नेप्से (NEPSE) पनि भन्ने गरिएको हो ।

त्यसपछि शेयर दलालको विकास गरी पहिलो पटक १३ जनवरी १९९४ मा नेप्से कारोबारको शुरु गरिएको देखिन्छ ।

पूँजी बजारको दर

पूँजी बजारका कारोबारहरुमा एकवर्षभन्दा बढी अवधि भएका कर्जा, लगानी तथा निक्षेप आदि रहेका छन् । उक्त कारोबारहरु मध्ये लगानी गरिने क्षेत्र stock र bond हुन् । पूँजी बजारमा शेयर अथवा सुरक्षणहरु (Securities) को मूल्य खरिदकर्ता

र विक्रीकर्ताको खुल्ला बोलकबोल (auction) बाट हुने गर्दछ। जसलाई शेयर बजार तथा सुरक्षण बजार, खुल्ला बजार, दोस्रो बजार आदि पनि भन्ने गरिन्छ। यस्ता बजारको कारोबारले शेयर अथवा सुरक्षणहरु लिएर बस्नेहरुलाई Capital gain or loss हुने गर्दछ। यसले लगानी कर्ताहरुलाई आकर्षण र विकर्षण दुवै गर्दछ। यदि gain प्रशस्त हुने सम्भावना देखिन्छ भने लगानी कर्ता आकर्षित हुन्छन् र Loss हुने सम्भावनामा आफूसँग भएका लगानीलाई विक्री गरी थप Loss हुने सम्भावनाबाट बच्ने गर्दछन्। पूँजी बजारको यस्तो प्रवृत्तिलाई साँडे (bull) प्रवृत्ति र भालु (Bear) प्रवृत्ति पनि भन्ने गरिन्छ।

पूँजी बजारको मूल्य निर्धारक तत्वहरु Return, Capital gain or loss, rate of return, लाभांश दर, तथा फर्मको एकाउण्टिङ मुनाफा आदि हुन्। पूँजीगत सम्पत्ति खरिद गर्दा प्राप्त हुने आय, लाभांश र पूँजीगत लाभ आदिलाई Return भनिन्छ भने पूँजीगत लाभ हानी भनेको पूँजीगत सम्पत्ति खरिद गर्दा हुन जाने मूल्य वृद्धि अथवा ह्रास हो। लाभांश भनेको शेयर खरिद गर्दा प्राप्त हुने प्रतिफल हो जुन कम्पनी फर्मलाई मुनाफा भएमा प्राप्त हुन्छ। लाभांश नगद अथवा bonus share गरी दुई किसिमले प्राप्त हुन्छ। सुरक्षणहरुको खरिद विक्री दर र त्यसको overall index हरेक पत्रपत्रिकामा आउने गर्दछ जसले लगानीकर्तालाई खरिद र विक्री गर्न आवश्यक सूचना प्रदान गर्दछ। जसलाई शेयर सूचकांक भन्ने गरिन्छ।

Money Market & Capital Market

- Money Market is a place for short term lending and borrowing, typically within a year.
- It deals in short term debt financing and investments.
- On the other hand, Capital Market refers to stock market, which refers to trading in shares and bonds of companies on recognized stock exchanges.
- Individual players generally cannot invest in money market as the value of investments is large.
- On the other hand, in capital market, anybody can make investments through a broker.
- Stock Market is associated with high risk and high return as against money market which is more secure.
- In case of money market, deals are transacted on phone or through electronic systems as against capital market where trading is through recognized stock exchanges.

a) Money market:

- Market for instruments and means of lending and borrowing funds for relatively short periods, typically as from one day to one year. It is a market for short term securities issued on a negotiable basis.
- Money market instruments are Treasury bill, commercial paper, certificate of deposit, banker acceptance Eurodollars etc.
- Feature of money markets are : short period, liquid security, low return , low risk, easy to trade, dealer transaction, closely related with central bank.

b) Capital market:

- It is market for long term securities issued under various terms and conditions. In this market trading is conducted on the long term government securities, corporate bonds, common stock, municipal bonds and mortgaged bond. Broadly market for long term debt, common stock and preferred stock is capital market. Capital market trades for relatively low liquid, high risk, high return and permanent nature financial instruments. At present many primary issues have been floated with over subscription by many times in Nepal. Nepalese capital markets actors are Banks and financial institution, Brokerage firms, Investment bankers, stock exchange. Growth rate of capital market in Nepal is in increasing trend with more instruments, participants and rules and regulations.

Difference between money market and capital market

	Capital Market	Money Market
Definition	Market where long-term securities are issued and traded	Market where short-term borrowing lending of securities takes place
Maturity	One Year or more, may even be indefinite	Up to one year
Liquidity	Comparatively lower	High liquidity
Risk Factor	Comparatively higher	Lower risk
Return on Investment	Comparatively higher	Lower than that of capital markets
Credit Instruments	Treasury bills, commercial papers, municipal notes, money funds, repurchase agreements, swaps	Government securities, shares, bonds, debentures, currencies, derivatives

NEPAL STOCK EXCHANGE (NEPSE)

- Nepal Stock Exchange, in short NEPSE, is established under the company act, operating under Securities Exchange Act, 1983.
- The basic objective of NEPSE is to impart free marketability and liquidity to the government and corporate securities by facilitating transactions in its trading floor through member, market intermediaries, such as broker, market makers etc. NEPSE opened its trading floor on 13th January 1994.
- Government of Nepal, Nepal Rastra Bank, and members are the shareholders of NEPSE.

History

- The history of securities market began with the floatation of shares by Biratnagar Jute Mills Ltd. and Nepal Bank Ltd. in 1937.
- Introduction of the Company Act in 1964, the first issuance of Government Bond in 1964 and the establishment of Securities Exchange Center Ltd. in 1976 were other significant development relating to capital markets.

- Securities Exchange Center was established with an objective of facilitating and promoting the growth of capital markets.
- Before conversion into stock exchange it was the only capital markets institution undertaking the job of brokering, underwriting, managing public issue, market making for government bonds and other financial services.
- Nepal Government, under a program initiated to reform capital markets converted Securities Exchange Center into Nepal Stock Exchange in 1993.

Members

- Members of NEPSE are permitted to act as intermediaries in buying and selling of government bonds and listed corporate securities.
- At present, there are 50 member brokers, who operate on the trading floor as per the Securities Exchange Act, 1983, rules and bye-laws.
- Besides this, NEPSE has also granted membership to issue and sales manager securities trader (Dealer).
- Issue and sales manager works as manager to the issue and underwriter for public issue of securities whereas securities trader (Dealer) works as individual portfolio manager.
- The tenure of the membership is one year. The license should be renewed within 3 months after the closure of the fiscal year. If not, it can be done within another three months by paying 25% penalty.

CREDIT CREATION AND ROLE OF RASTRIYA BANIJYA BANK

Money creation /credit creation is the process by which the money supply of a country or a monetary region is increased. A central bank may introduce new money into the economy by purchasing financial assets or lending money to financial institutions. However, in most countries today, most of the money supply is in the form of bank deposits, which is created by private banks in a fractional reserve banking system. Bank lending increases the amount of broad money beyond the amount of base money originally created by the central bank. Reserve requirements, adequacy ratios, and other policies are used by the central bank to limit this process.

A central bank is the primary source of money supply in an economy through circulation of currency.

It ensures the availability of currency for meeting the transaction needs of an economy and facilitating various economic activities, such as production, distribution, and consumption.

However, for this purpose, the central bank needs to depend upon the reserves of commercial banks. These reserves of commercial banks are the secondary source of money supply in an economy. The most important function of a commercial bank is the creation of credit.

Therefore, money supplied by commercial banks is called credit money. Commercial banks create credit by advancing loans and purchasing securities. They lend money to individuals and businesses out of deposits accepted from the public. However, commercial banks cannot use the entire amount of public deposits for lending purposes. They are required to keep a certain amount as reserve with the central bank for serving the cash requirements of depositors. After keeping the required amount of reserves, commercial banks can lend the remaining portion of public deposits.

According to Benham's, "a bank may receive interest simply by permitting customers to overdraw their accounts or by purchasing securities and paying for them with its own cheques, thus increasing the total bank deposits."

Let us learn the process of credit creation by commercial banks with the help of following examples:

Example 1

Suppose you deposit Rs. 10,000 in a bank A, which is the primary deposit of the bank. The cash reserve requirement of the central bank is 10%. In such a case, bank A would keep Rs. 1000 as reserve with the central bank and would use remaining Rs. 9000 for lending purposes.

The bank lends Rs. 9000 to Mr. X by opening an account in his name, known as demand deposit account. However, this is not actually paid out to Mr. X. The bank has issued a check-book to Mr. X to withdraw money. Now, Mr. X writes a check of Rs. 9000 in favor of Mr. Y to settle his earlier debts.

The check is now deposited by Mr. Y in bank B. Suppose the cash reserve requirement of the central bank for bank B is 5%. Thus, Rs. 450 (5% of 9000) will be kept as reserve and the remaining balance, which is Rs. 8550, would be used for lending purposes by bank B.

Thus, this process of deposits and credit creation continues till the reserves with commercial banks reduce to zero.

This process is shown in the Table

Table-1: Credit Creation Process			
Bank	New Deposits/ Primary Deposits	Demand Deposits	Derivative deposits / Loans
Bank A	10000	1000	9000
Bank B	9000	450	8550
Bank C	8550	855	7695
Bank N	-	-	-
Total	50000	10000	40000

From Table-1, it can be seen that deposit of Rs. 10,000 leads to a creation of total deposit of Rs. 50,000 without the involvement of cash.

The process of credit creation can also be learned with the help of following formulae:

Total Credit Creation = Original Deposit * Credit Multiplier Coefficient

Credit multiplier coefficient = $1 / r$ where r = cash reserve requirement also called as Cash Reserve Ratio (CRR)

Credit multiplier co-efficient = $1/10\% = 1/ (10/100) = 10$

Total credit created = $10,000 * 10 = 100000$

If CRR changes to 5%,

Credit multiplier co-efficient = $1/5\% = 1/ (5/100) = 20$

Total credit creation = $10000 * 20 = 200000$

Thus, it can be inferred that lower the CRR, the higher will be the credit creation, whereas higher the CRR, lesser will be the credit creation. With the help of credit creation process, money multiplies in an economy. However, the credit creation process of commercial banks is not free from limitations.

Example 2

Suppose a man, say X, deposits Rs 2,000 with a bank and the LRR is 10%, which means the bank keeps only the minimum required Rs 200 as cash reserve (LRR). The bank can use the remaining amount Rs 1800 (= 2000 – 200) for giving loan to someone. (Mind, loan is never given in cash but it is redeposited in the bank as demand deposit in favour of borrower.) The bank lends

Rs 1800 to, say, Y who is actually not given loan but only demand deposit account is opened in his name and the amount is credited to his account.

This is the first round of credit creation in the form of secondary deposit (Rs 1800), which equals 90% of primary (initial) deposit. Again 10% of Y's deposit (i.e., Rs 180) is kept by the bank as cash reserve (LRR) and the balance Rs 1620 (=1800 – 180) is advanced to, say, Z. The bank gets new demand deposit of Rs 1620. This is second round of credit creation which is 90% of first round of increase of Rs 1800. The third round of credit creation will be 90% of second round of 1620. This is not the end of story.

The process of credit creation goes on continuously till derivative deposit (secondary deposit) becomes zero. In the end, volume of total credit created in this way becomes multiple of initial (primary) deposit. The quantitative outcome is called money multiplier. If the bank succeeds in creating total credit of, say Rs 18000, it means bank has created 9 times of primary (initial) deposit of Rs 2000. This is what is meant by credit creation.

In short, money (or credit) creation by commercial banks is determined by (i) amount of initial (primary) deposits and (ii) LRR. The multiple is called credit creation or money multiplier.

Symbolically:

Total Credit creation = Initial deposits $\times$ $1/\text{LPR}$.

The limitations of credit creation process (as shown in Figure) are explained as follows:

(a) Amount of Cash:

Affects the creation of credit by commercial banks. Higher the cash of commercial banks in the form of public deposits, more will be the credit creation. However, the amount of cash to be held by commercial banks is controlled by the central bank.

The central bank may expand or contract cash in commercial banks by purchasing or selling government securities. Moreover, the credit creation capacity depends on the rate of increase or decrease in CRR by the central bank.

(b) CRR:

Refers to reserve ratio of cash that need to be kept with the central bank by commercial banks. The main purpose of keeping this reserve is to fulfill the transactions needs of depositors

and to ensure safety and liquidity of commercial banks. In case the ratio falls, the credit creation would be more and vice versa.

(c) Leakages:

Implies the outflow of cash. The credit creation process may suffer from leakages of cash.

The different types of leakages are discussed as follows:

(i) Excess Reserves:

Takes place generally when the economy is moving towards recession. In such a case, banks may decide to maintain reserves instead of utilizing funds for lending. Therefore, in such situations, credit created by commercial banks would be small as a large amount of cash is resented.

(ii) Currency Drains:

Implies that the public does not deposit all the cash with it. The customers may hold the cash with them which affects the credit creation by banks. Thus, the capacity of banks to create credit reduces.

(d) Availability of Borrowers:

Affects the credit creation by banks. The credit is created by lending money in form of loans to the borrowers. There will be no credit creation if there are no borrowers.

(e) Availability of Securities:

Refers to securities against which banks grant loan. Thus, availability of securities is necessary for granting loan otherwise credit creation will not occur. According to Crowther, "the bank does not create money out of thin air; it transmutes other forms of wealth into money."

(f) Business Conditions:

Implies that credit creation is influenced by cyclical nature of an economy. For example, credit creation would be small when the economy enters into the depression phase. This is because in depression phase, businessmen do not prefer to invest in new projects. In the other hand, in prosperity phase, businessmen approach banks for loans, which lead to credit creation.

In spite of its limitations, we can conclude that credit creation by commercial banks is a significant source for generating income.

The essential conditions for creation of credit are as follows:

- a. Accepting the fresh deposits from public
- b. Willingness of banks to lend money
- c. Willingness of borrowers to borrow.